

ІНСТИТУТ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ССРСР
Institute for the Study of the USSR
Institut zur Erforschung der UdSSR
Institut d'études sur l'URSS

Василь Чапленко

**Більшовицька
мовна політика**

МІОНХЕН
1956

ІНСТИТУТ ДЛІ ВІВЧЕННЯ СССР

Institute for the Study of the USSR * Institut zur Erforschung der UdSSR

Institut d'études sur l'URSS

Досліди і Матеріали

Серія II

№ 47

Василь Чапленко

БІЛЬШОВИЦЬКА МОВНА ПОЛІТИКА

Мюнхен
1956

Передрук дозволений за умовою подання джерела.

Праці, що їх видає Інститут, є вільним висловом поглядів і висновків авторів і не завжди тотожні з поглядами чи висновками Видавничої Колегії.

Редагує Видавнича Колегія Наукової Ради Інституту.

Відповідальний редактор проф. П. Курінний.

Herausgeber und Verlag : Institut zur Erforschung der UdSSR e.V.,
München 37, Schliessfach 5, Augustenstrasse 46/I, Germany.
Verantwortlicher Redakteur : Prof. P. Kurinny, München 37,
Schliessfach 5, Augustenstrasse 46/I, Germany.

Vasyl Chaplenko

BOLSHEVIK LINGUISTIC POLICY

Vasyl Chaplenko

DIE BOLSCHEWISTISCHE SPRACHENPOLITIK

Vasyl Chaplenko

LA POLITIQUE LINGUISTIQUE BOLCHÉVISTE

München

1956

Від автора

Ця праця - ні в якому разі не історія більшовицької мовної політики, це тільки спроба історичної аналізи її характеру й успішності чи неуспішності її здійснення. У процесі викладу конкретного матеріалу мені й довелося дотримуватись деякої хронологічної послідовності, ба й групувати факти так, що це справляє враження історичної періодизації. Тому й кількість прикладів мною обмежена до мінімуму.

Той факт, що я найбільше використав український матеріал, залежить не тільки від того, що він мені найближчий, відоміший, а ще й від значення, яке має Україна в національно-мовній політиці більшовиків. Ще на IV нараді ЦК ВКП/б/ Сталін говорив про потребу зробити з України "зразкову республіку" з огляду на її величезне значення для народів Заходу ^{х/}. "Україна - це велика соціалістична лабораторія ленінської розв'язки національного питання, - казав М.Скрипник у промові "Есперантизація чи українізація" - "Мабуть, ні в одній республіці нашого Союзу народів національні процеси не проходили з такою глибиною і з таким розмахом, як в Україні" ^{хх/}.

В.Ч.

х/ Є.Гирчак. На два Фронта в боротьбі з націоналізмом, ГИЗ, Москва-Ленінград, 1930, стор. 9.

хх/ "Статті й промови", т. II, ч. II, ДВОУ, Харків, 1931 р., стор. 380.

БІЛЬШОВИЦЬКА МОВНА ПОЛІТИКА

/на прикладі України/

ВСТУП

Мовна політика - це, звичайно, не зовсім те, що національна політика, бо ж остання охоплює ще й інші /крім мови/ явища з національного життя народу, як от письменство, мистецтво взагалі, економіка, територіяльні проблеми тощо. Але важливість мови як національної ознаки така велика, що без мовної політики національна політика майже неможлива. Тільки ж те, що національна політика без мови майже неможлива, не означає, що мовна політика як істричне явище цілком розпливається у національній політиці, не має своєї специфіки, того, що зумовлює окремий аспект її розгляду. Ні, специфіка є, та ще й цілком виразна. Це ті соціальні закони /мова ж - соціальне явище/, що зумовлюють таку чи таку будову мови, що керують, сказавши образно, її історичним життям і що без уваги на них правильна, успішна мовна політика неможлива.

Але що таке мовна політика ?

Мовна політика це не стихія, тобто не те, що може виникати й існувати в мові незалежно від бажання її носіїв, від прагнення мовного колективу. Мовна політика - це, навпаки, "порушення природного розвитку мови" /Ф.де Соссюр/ чи, краще сказати, свідоме втручання у мовний процес /у будову й життя мови/ якихось позамовних чинників - влади, авторитетних національних діячів тощо - з метою викликати бажані для них зміни. Це втручання може бути скероване або на зміни в загальному становищі мови /в зовнішньолінгвістичному пляні - за Ф.де Соссюром/ або на зміни в самій лексико-граматичній будові її /внутрішньолінгвістичний плян - за тим же таки Ф.де Соссюром/.

Зовнішньолінгвістичні втручання - це або заборона якоїсь мови, або, навпаки, надавання мові якихось виключних привілеїв, прав чи суспільних функцій. Прикладів на цей тип мовної політики з історії мов світу можна б навести багато. Це, наприклад,

заборони української мови в царській Росії /указ міністра Валуєва 1863 року, Емський царський указ 1876 року/, а також накидання російської літературної мови як загальнообов'язкової всім не російським народам імперії, передусім українцям та білорусам /кривичам/. Як відомо, одне й друге - заборони й накидання, узяті разом, виразно вплинули на історичну долю обох недержавних слов'янських мов - великою мірою звузили їх ужиток, затримали розвиток. Або можна згадати ще й такий факт, як накидання "національним меншинам" у відновленій Польщі 1920-1940 років польської мови як державної.

Другий різновид мовної політики - втручання у лексико-граматичну будову мови, теж трапляється в історії мов досить часто. Сюди передусім належить явище свідомого творення - нормування, чищення, збагачування неологізмами тощо - літературних мов. Про можливість такого втручання говорив іще В.Гумбольдт:

"Народ може зробити свою недосконалу мову органом таких ідей, до яких вона не змогла б дійти своїм природним шляхом" 1/.

Відповідні факти відомі з найдавніших часів. Так, іще санскрит, мав у собі елементи робленості, бо санскрит - це значить "оброблений". Такі елементи, безперечно, були в стародавній грецькій мові - філософські, граматичні терміни. Яскраво виявлені такі елементи в латинській мові, бо латинські письменники спочатку вдосконалювали свою мову взоручись на грецькій, як на ідеалі, творячи нові слова за зразками грецьких слів /т.зв.кальки/.

Відомо багато новотворів-кальк у староцерковнослов'янській мові, їх створено за зразками візантійсько-грецьких слів. Напр.: "благородіє" - *evgenia*, "благочестіє" - *evsebeia*, "благоуханіє" - *evodia*, "любомудріє" - *filosofia* тощо. Так збагачувалась і одна з найрозвиненіших європейських літературних мов - французька, що в неї ще в XVI ст. її реформатор Ронсар мусів "укинути ... багато нових слів", створивши їх за зразками мов грецької та латинської. А Вандрієс про французьку мову пише: "Послуги письменників в утворенні загальнофранцузької мови величезні. Ми маємо французьку мову таку, як ми її вивчаємо в школі, завдяки спільним зусиллям граматиків та письменників" 2/. Відома слово-

творчість М. Карамзіна в історії російської літературної мови, новотвори в польській, чеській, німецькій та інших мовах сучасності.

Чимало такого матеріалу можна б навести з історії творення української і білоруської літературних мов XIX й XX ст.

Разом взявши всі факти з обох типів втручання, можна сказати, що мовна політика буває негативна - недоброзичлива до даної мови . позитивна - доброзичлива. Цих двох понять не слід плутати з поняттями шкідливості та корисності, бо іноді й позитивна політика може бути шкідлива для розвитку мови / якщо до неї беруться, наприклад, недостатньо компетентні чинники або що/. Терміни "негативна" й "позитивна" швидше можуть бути віднесені до самих чинників втручання як характеристика їхніх замірів. Річ ясна, що іноді обидві пари можуть збігатися: негативна - шкідлива, позитивна - корисна. Але негативна мовна політика царської Росії щодо української, білоруської й інших національних мов імперії була таки й шкідлива. Проте не зовсім корисне було втручання в українське словотворення другої половини XIX ст. й широго українського патріота М.Старицького, що по-дилетантському "кував" нові слова. Тут позитивна політика - шкідлива.

Але далі виникає й друге питання: якою мірою мовна політика взагалі можлива?

Справа бо в тому, сама мова, як традиційне й соціально-зумовлене явище, - це явище устійливе, таке, що не легко піддається втручанню в його життя й будову.

Насамперед треба ствердити, що втручання в мовний процес буває дієве, успішне тільки тоді, як під нього підводиться або від нього відбирається відповідна соціальна база. Заборони української мови в царській Росії досягали своєї мети. Звужували її вжиток та гальмували розвиток - тільки тому, що її поліційною силою не допускали в школу, пресу, в науку, у вільне публічне вживання. Отже, в даному разі від мови відбиралося її можлива соціальна база. Характерний для чеської мови пуризм /запровадження своїх слів навіть замість таких загальноєвропейських термінів, як "музика", "театр" - чеські: hudba, divadlo / успішний був тому, що чеський народ дружно прийняв ініціативу відповід-

них чеських діячів та й інтелігенції взагалі; зокрема, в цьому пуризмі відіграла значну роль боротьба чехів із довготривалим німецьким засиллям, "музику" й "театр" викинуто із чищенням чужомовних слів взагалі, а не тільки німецьких.

Але такі, як цей останній, факти - факти з внутрішньолінгвістичного втручання, потребують специфічного розгляду: втручання у будову мови складніше, ніж зовнішньолінгвістичні втручання. Якщо при зовнішньолінгвістичному втручанні вся політика зводиться до звичайної заборони, до недопуску в школи, в державні установи тощо, то при внутрішньолінгвістичному справу ускладнює те, що сама будова мови чинить опір.

Ф. де Соссюр з'ясував опірливість мови, розглядаючи природу мовного знаку. "Маси носіїв мови, - пише він у своєму "Курсі загального мовознавства", - у виборі позначення не вільні й не можуть одного знаку замінити іншим" ^{3/}.

У моїй теоретичній праці "Типи мовних актів" я з'ясував різну опірливість різних складників мови. Проаналізувавши різноманітний матеріал у третьому підтипі другого типу мовних актів, я прийшов до таких висновків: "Але в розумінні сприйнятливості щодо чужого не всі складники мови однакові. Найнесприятливіші щодо чужомовних знаків суто-формальні складники мови - звуки, форми слів, синтаксичні конструкції. Причина в тому, що з формального боку кожна мова, незалежно від характеру формальної /граматичної/ її будови, самодостатня. Чи це буде аморфна китайська, чи суто-флективна арабська, чи аглютинована турецька - усі вони формально придатні для всякого мислення, їхніх знаків того чи іншого характеру завжди "вистачає". Наприклад, для української фонетичної системи не має аніякісінької ваги те, що в ній немає назалізованих голосних, також німецькій ані грохи не шкодить те, що в ній немає звука Ж. Те саме можна сказати про різну кількість відмінків у різних мовах, як також і інших граматичних категорій та форм. Отже, в формальній системі будь-якої мови не може бути ... порожніх місць, що їх можуть заповнювати запозики з інших мов. Цим і пояснюється те, що мови дуже рідко запозичають, наприклад, звуки. Так само рідко трапляються синтаксичні запозики, як от, наприклад, гіпотактичні сполуки

речень у тій же таки українській мові чи арабський ізафет у тюркських мовах, а флексійні явища не запозичаються майже ніколи /якщо не зважати на скрещення, алеж це аномалія/.

"Прориви" панциря формальної самодостатності мови найчастіше трапляються в формах словотвору, себто в тій частині, яка більше, може, належить до змістового складу мови - лексики, аніж до формального /форми ж словотвору творять нові слова/. Річ ясна, що найбільше піддається чужим впливам той складник мови, що несе на собі суто - змістову навантагу, - лексика. Можна навіть сказати, що лексика - це той складник мови, якого ніколи ні в одній мові не вистачає... Так появляються в мовах... неологізми й варваризми /етранжизми/, що без них ні одна мова в світі не обходиться" ^{4/}.

Оце ті основні соціально-зумовлені перешкоди й можливості, що їх повинна мати на увазі мовна політика, скерована на втручання у мовний процес.

У світлі цих загальних теоретичних положень і слід розглядати більшовицьку мовну політику, щоб зрозуміти її успіхи й провали.

Річ ясна, що цим не вичерпуються всі лінгвістичні передбачення й коментарі до цієї політики. Деякі з них будуть використані при розгляді конкретного матеріалу з більшовицької мовної політики.

цій же праці він згадує й постанову Лондонського міжнародного конгресу 1896 р. про те, що він /конгрес/ "обстоє повне право на самовизначення" ^{8/}.

У дальшому викладі я не раз іще згадуватиму зв'язки більшовицьких національно-мовних теорій із теоріями західноєвропейських марксистів /К.Кавтського, О.Бауєра/.

У факті національної різноманітності вихідної бази російські більшовики /як соціал-демократи/ мали чимало спільного з австрійськими соціал-демократами, що теж мусіли цю проблему усвідомлювати /О.Бауер/. Але в Австрії до революційного здійснення "соціал-демократичної теорії" з національного питання не дійшло, там це розв'язано конституційним порядком, тому цей момент у діяльності австрійських соціал-демократів не відіграв такої ролі, як у більшовиків.

На різноманітний національний склад населення Росії більшовики /спочатку як соціал-демократи/ звернули увагу з самого початку свого організаційно-партійного існування. Це була значна новина для російського революційного руху, бо всі попередні російські революційні організації здебільшого ігнорували національне питання /декабристи, народовольці/. Тільки в окремих діячів, таких як О.Чернишевський, М.Добролюбов, національно-визвольний рух /український/ знайшов прихильне ставлення.

Коли говорити про російських соціал-демократів, то В. Плеханов ще 1902 року мавши на увазі національно-визвольну проблему поневолених у Росії народів, писав у "Зарі": "Якби ми призабули це, побоюючись зачіпати національні передсуди сучасників великоруського племені, то в наших устах став би ганебною брехнею ... клич: "Пролетарі всіх країн, єднайтесь!"

"Це влучна характеристика основних доказів", написав про ці слова В.Плеханова Ленін ще тоді, як не називав його "нашим доморослим націонал-шовіністом" ^{9/}. Та й у програмі ще однієї Російської соціал-демократичної партії /1903 р./ був спеціальний параграф, присвячений національному питанню, - пар.9.

Сам Ленін не тільки неодноразово констатував різноманітний склад людности Росії, а ще й давав гостро-негативну характеристику царській політиці щодо поневолених народів.

"Росія - різноманітна щодо національного складу країна", писав він у статті "Робітничча кляса і національне питання", що була надрукована в ч. 105 "Правди" за 1903 р. А політика "уряду, поміщиків та буржуазії" була, на його думку, "наскрізь просякнута чорносотенним націоналізмом" ... "Політика ця скерована своїм вістрям проти більшости народів Росії, що складають більшість її людности ^{10/}/підкреслення Ленінове, В.Ч./.. Несправедливість такого становища не російських народів у Росії збільшувало ще й те, що сама "Великоросія", на його думку, була менш культурна, ніж ті народи, що їх вона поневолювала. У статті "Критичні зауваги до національного питання" він назвав Росію "страшно відсталою". У промові на другому з'їзді комуністичних організацій народів Сходу він охарактеризував Росію, як "найвідсталішу в Європі" ^{11/}. Йї він протиставить поневолену Фінляндію. "Подивіться на Фінляндію, - казав він на VIII з'їзді РКП/б/ 19.III.1919 року: - "країна демократична, розвиненіша, культурніша за нас ^{12/}.

Оту, згадувану вище Марксову думку про "нещастя народу - гнобителя" Ленін застосовував до Росії.

Ці свої думки Ленін повторив у промові, написаній для члена IV Державної Думи й однопартійця Г.Петровського, що той її виголосив 20.V.1915 р. Ось окремі місця з тієї промови:

"Національне питання у Росії має особливо важливе значення цими часами ... У Росії великоросів усього 43 відсотки. Це значить - менш як половина людности, а тим часом уся решта Росії визнана - "іноземною". Таким чином, більшість людности в Росії не має права й можливости говорити рідною мовою й зазнає немовірного насильства! "Телер нашому великоруському й поміщицькому насильству немає, либонь, рівних в Європі, та й не тільки в Європі, а й в Азії. У всьому світі не знайти нічого гіршого, нічого ганебнішого над те, що витворяють у нас із пригнобленими народами". "Та поза середньовічними переслідуваннями жидів у варварській та дикій країні, переслідування рідної мови всіх націй становить неначе спеціальне завдання уряду. Переслідують особливо слов'янські народи - білорусів, українців та поляків" ^{13/}.

Багато уваги національному питанню приділяв Йосип Сталін /Джугашвілі/, що просто спеціалізувався на цій проблемі. Почав-

ши статтею "Як розуміють соціал-демократи національне питання", /1904 р./, а потім "Марксизм і національне питання" ^{14/}, він не раз писав, а ще більше виступав з доповідями та резолюціями на різних з'їздах та конференціях, з цих його праць склався досить значний розміром збірник "Марксизм і національно-колоніальне питання". Сталін був перший совєтський комісар національних справ, тобто людина, що через неї здійснювано пізніше більшовицьку національно-мовну політику. З огляду на це - використаю його висловлювання переважно в другому розділі цієї праці, - "Зудар теорії й практики", тим більше, що в суто-теоретичних питаннях він ішов здебільшого цілком за Леніном, свідомо виступаючи в ролі його учня.

Майже таку саму роль "фахівця від національних справ" виконував ще М.Скрипник, але вже переважно в меншому масштабі - тільки українському. Його статті й промови з національного питання зібрані у виданні "Статті й промови" ^{15/}. З тих же міркувань, що й праці Сталіна, Скрипникові праці я використаю в другому розділі.

На теми з національного питання писали ще й інші члени Комуністичної партії, як Є.Гірчак і багато інших дрібніших.

Теоретично-політичні настанови більшовицької національно-мовної політики задокументовані в багатьох постановках, резолюціях, декретах. З них важливіші такі, як резолюція з національного питання, прийнята на нараді ЦК РСДРП влітку 1913 р., резолюція з національного питання, прийнята на VII всеросійській конференції РСДРП/б/ 29 квітня /12 травня/ 1917 року, "Деклярація прав народів Росії" /1.11.1917 р./, "Про чергові завдання партії з національного питання /резолюція X з'їзду РКП/б/, 1921 р. "Національні моменти в партійному й державному будівництві" /рез. XII з'їзду РКП/б/, 1923 р./, резолюція на звіт ЦК, прийнята на XVI з'їзді РКП/б/ 1930 р., "Тези ЦК й ЦКК КП/б/У про підсумки українізації" й ін.

Російська соціал-демократична робітничка партія з самого початку мала в своєму складі значний відсоток "націоналів", як їх пізніше, уже після революції, називали, тобто членів тих поневолених народів, що входили до складу Російської імперії. Спочатку

були спроби створити при партії національні автономні організації /жидівський "Бунд", вірменська соціал-демократична організація, секція мусульманських комуністів, але пізніше ці групи розплилися у загальному членстві партії.

Показове, що ці "націонали" висувалися в цій партії й на керівні пости, як от Троцький, Каменев, Зінов'єв, Л. Каганович, грузини - Сталін /Джугашвілі/, що був навіть диктатором СРСР, Орджонікідзе, Берія й інші, вірменин Мікоян, українці - М. Скрипник, Г. Петровський. Правда, про національні почуття більшості з них годі говорити, здебільшого вони вже були обрусілі. Адже навіть Сталін, яскравий усе таки грузин, відповів на слова литовського міністра, що хотів був рятувати свою країну, апелюючи до національного почуття цього сина "теж малого народу", так: "Я грузин, але вже обрусілий".

Проте не можна заперечити й того, що певна частина "націоналів" у партії, особливо з пізнішого набору, як от колишні "бундівці" українські "боротьбісти", "укапісти", грузинські меншовики, вірменські "дашнаки" мали ще живе національне почуття і, покликаючись на відповідні думки Маркса та Леніна /"ми" любимо свою мову й свою батьківщину"/, вимагали й для себе права на любов до своїх народів.

Свого часу це висловив П. Тичина в одному з своїх віршів:

Любити свій край не є злочин,
коли це для всіх.

Яскравий і цікавий у цьому розумінні документ з років революції залишив один з українських більшовиків - В. Шахрай. Я маю на увазі його книгу "До лвилі", що була видана 1919 року в Саратові, з позначенням двох авторів Василя Шах-Рая і Сергія Мазлаха. Але, як свідчить один із сучасників - Ів. Майстренко, фактичним автором книги був В. Шахрай, а Сергія Мазлаха, як одноступця й земляка /обидва були старими більшовиками з Полтавщини/, Шахрай притяг до співавторства ^{17/}. Про цю працю /за формою її можна б назвати памфлетом, і ця форма, на мою думку, вплинула пізніше на форму відомих памфлетів М. Хвильового/ згаданий щойно Ів. Майстренко пише, що вона відіграла в повному розумінні

ні ролю енциклопедії українського комунізму, ставши основою боротьбістських і укапістських програм, а також теоретичних праць М.Скрипника з національного питання " 18/. І от у цій книзі В.Шахрай доказував, покликуючись на К.Маркса /спогади про нього В.Лібкнехта/, право більшовика /комуніста/ на любов до свого народу. У ній є спеціальний розділ "Ми - націоналісти", "мишовіністи", а в тому розділі є, наприклад, таке звернення до Леніна: "Т.Ленін! Ми мусимо "покаятись" іде ось у чому. Ми не вільні від українських почувань. " В нас для нас" вони є /в одного із нас, може, навіть підвладні/. Існують ці почуття принаймні настільки, ну, щоб, скажемо, зрозуміти як слід слова Т. Шевченка:

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що прокляну святого Бога,
За неї душу погублю.

Так, ми любимо Україну, любимо як живу історичну індивідуальність" 19/. Показова в цьому розумінні діяльність "мусульманських комуністів" - М.Султангалієва, Садвокасова, Касимова й ін., а також білоруських комуністів - Н.Голадзеда, А.Червякова й ін. А пізніше багато з них "націоналів" і головами наложили за таку свою любов до свого народу: з українців - М.Скрипник, М.Хвильовий, П. Любченко і багато інших, з білорусів - Голадзед, Червяков, Ігнатовській й ін., з тюрко-татарських діячів - Султангалієв і ін. А зараз ці жертви "націоналізму" свідчать про те, що їхньої ролі в здійснюванні більшовицької національно-мовної політики на користь поневолених народів не можна перебільшувати.

У своїх методах революційної роботи більшовики, ще будучи соціал-демократами, не заперечували й методів демократичних. Це ж тоді Ленін визнавав "право навіть єзуїтів провадити вільно агітацію", а проти "спілки єзуїтів і пролетарів" обіцяв боротись "не поліційною силою" 20/. Це навіть 1919 року він заходжувався "не шляхом насильства вкорінювати комунізм".

Але для них, як уже більшовиків, що висунули гасло диктатури пролетаріату, максималізм у всіх заходах і методах боротьби був найхарактерніший. Більшовики найкраще розуміли революційну вагу національного питання і в соціалній і в національно-визвольній проблематиці вони кидали гасла якнайдалекосяжніші, використовуючи відповідний історичний матеріал для своїх цілей. Тим то й у своїх теоретичних настановах щодо національно-мовної політики вони проголошували найрадикальніші гасла, такі радикальні, яких не могла допустити ні одна тодішня російська політична партія чи група. Ленін у згадуваній уже статті "Національне питання у нашій програмі" писав, що "соціал-демократія ставить у свою програму не тільки повну рівноправність мови, національності, але й визнання права за кожною нацією вирішувати свою долю" ^{21/}. "Ні одного привілею ні для однієї нації, ні для одної мови" ^{22/}. "Той не марксист, той не демократ, хто не визнає і не боронить рівноправности націй та мов" ^{23/}. "Оскільки буржуазія пригнобленої нації бореться з нацією-гнобителькою; остільки ми завжди і у всякому випадку й рішучіше, ніж будь-хто інший за, бо ми найсміливіші й найпослідовніші вороги гноблення" ^{24/}. "Великороси в Росії - нація"гнобителька" ^{25/}.

А гасло самовизначення націй у них було сформульоване теж так, як у жадній іншій російській партії. Якщо, наприклад, у кадетів, в одинадцятому параграфі їхньої партії сказано тільки про "право вільного культурного самовизначення", то Ленін сформулював так:

"Під самовизначенням націй розуміється державне відокремлення їх від чужонаціонального колективу, розуміється утворення самостійної національної держави". І в зв'язку з цим: "Ми твердо стоїмо на тому, що не підлягає сумніву: право України на таку державу. Ми поважаємо це право, ми не підтримуємо привілеїв над українцями" ^{26/}.

Але особливо цікава стаття Леніна "Чи потрібна обов'язково державна мова?" ^{27/}.

У цій статті Ленін, справді, найсміливіше, просто безпрецедентно для історії російської мовнополітичної думки, розв'язує цю проблему. Цікаве й те, що він написав її, полемізуючи з

іншими тодішніми російськими партіями - "чорносотенцями" /"добродії Пуришкевичі"/ й "лібералами" /кадети/.

"Що означає обов'язкова державна мова? - запитус Ленін і зразу ж відповідає: - Це значить практично, що мова великоросів, що складають меншість людности Росії, накидається решті людности Росії. У кожній школі навчання державної мови повинно бути обов'язкове. Всі офіційні діловодства обов'язково повинні провадитись державною мовою, а не мовою місцевої людности" 28/.

Це погляд "чорносотенців", які, мовляв, виходять із того, що "Росія повинна бути неподільна", а всі наріччя, тобто мови "60 відсотків людности Росії", повинні бути заборонені.

"Ліберали" пише Ленін, значно культурніші, "тонші". Вони відрізняються від реакціонерів тим, що бодай для початкової школи визнають право викладання рідною мовою. Та вони цілком сходяться з реакціонерами в тім, що обов'язкова державна мова повинна бути". Бо вона, мовляв, "має таку ж примусову й загальнообов'язкову силу, як і всі інші форми державности" 29/.

Цим двом поглядам Ленін протиставить погляд "російських марксистів". "Російські марксистки кажуть, що потрібна: - відсутність обов'язкової державної мови, при забезпеченні людности шкіл із навчанням усіма місцевими мовами" 30/.

Але поряд із цим висловив і ту думку, що стала пізніше, уже після революції, фатальною для всієї більшовицької мовної політики, як про це буде мова в розділі "Зудар теорії з практикою". Висловившись проти примусовости в навчанні не росіян російської мови /"ми не хочемо заганяти в рай палицею"/, він потім висловив надію, що через перемішування національного складу людности люди навчатимуться цієї мови й без примусу. "Ті, що за умовами свого життя й праці потребуватимуть такої російської мови, навчатимуться її й без палиці". Показова його симпатія до прогресивного перемелювання націй в Америці.

Дуже характерний для більшовицьких теоретичних настанов у національній політиці диференційний підхід до різних народів, залежно від їхнього історичного становища й стану.

У статті "Що таке самовизначення націй" Ленін писав: "Безу-

мовна вимога марксистської теорії при розгляді будь-якого соціального питання - постанова його в певні історичні рамки, а далі, якщо мова йде про одну країну /напр., про національну програму для даної країни/, облік конкретних особливостей, що відрізняють цю країну від інших у межах тієї самої історичної доби" 31/.

З огляду на це Ленін і поділив країни світу на три типи:

1. Передові капіталістичні країни Західної Європи й США. Буржуазно-прогресивні рухи в цих країнах давно закінчились. Кожна з цих великих націй пригноблює інші нації у колоніях і в середині своїх держав.

2. Східна Європа: Австрія й особливо Росія. Тут саме в ХХ сторіччі розвинулись буржуазно-демократичні рухи й загострилась національна боротьба.

3. Напівколоніальні країни, як от Китай, Персія, Туреччина й усі колонії, разом до одного мільярда людей. Тут буржуазно-демократичні рухи почасти це тільки починаються, почасти далеко не закінчені.

Кажучи окремо про Росію, він зазначив, що "саме історичні конкретні особливості національного питання у Росії і надають . . . особливої актуальності визнанню права націй на самовизначення за переживаної доби" 32/.

Коли взяти не тільки висловлювання Леніна, а й різні інші дані, то можна сконстатувати, що серед народів Росії у плані цього права дореволюційного часу найактуальнішими були проблеми Польщі, Фінляндії, України 33/. Після революції, як Польща й Фінляндія відокремились, особливо актуальними залишились проблеми України, Білорусії і народів Середньої Азії.

У своїй промові на другому з'їзді комуністичних організацій народів Сходу Ленін сказав:

"Тут перед вами /народами Сходу, -В.Ч./ стоїть завдання, яке не стояло раніш перед комуністами: спираючись на загальнокомуністичну теорію і практику, вам треба зуміти, пристосовуючись до умов своєрідних . . . коли головною масою є селянство, треба розв'язувати завдання боротьби не проти капіталу, а проти середньовікових залишків" 34/.

"Вам доведеться базуватися на тому буржуазному націоналізмі, який прокидається у цих народів ... Ви повинні прокласти шлях до трудящих експлуатованих мас кожної країни й сказати зрозумілою для них мовою, що єдина надія звільнення лежить у перемозі міжнародньої революції" ^{35/}.

Уже з наведеного в цих останніх абзацах матеріалу видно "світовий розмах" більшовицької національно-мовної політики. Таких висловлювань дуже багато в різних працях теоретиків більшовизму, в постановках Комінтерну, що був фактично зняряддям ВКП/б/, тощо. Але я обмежуся тут ще тільки наведенням відповідного місця з праці Сталіна "Питання Ленінізму":

"Раніше національне питання замикалося звичайно коло питань, що відносилися, головним чином, до культурних національностей. Ірляндці, мадяри, поляки, фіни, серби й деякі інші національності Європи - таке коло неповноправних народів, що їхньою долею цікавились герої II Інтернаціоналу. Десятки й сотні мільйонів азійських та африканських народів, що терпіли національний гніт у найбрутальнішій і найжорстокішій формі, звичайно залишались поза полем зору. "Білих і чорних", "культурних і некультурних" не наважувались ставити на одну дошку ... Тепер цю подвійність та половинчатість у національному питанні треба вважати ліквідованою. Ленінізм викрив цю ганебну невідповідність, зруйнував стіну між білими й чорними ... Тим самим національне питання перетворено з питання часткового й середдержавного на питання загальне й міжнародне" ^{36/}.

Далі Сталін говорить про те, що мова йде не про здобуття цим поневоленим народам світу якоїсь там культурної автономії, а самостійних держав.

Позитивне для більшовицької революції і негативне
для поневолених націй

Ще в тих джерелах, що з них походять більшовицькі теоретично-політичні настанови - у висловлюваннях К.Маркса та його західно-європейських послідовників, були початки й заперечення пози-

тивного в національно-мовних проблемах, відзначеного в передуючому підрозділі.

К.Маркс визнавав право Ірляндії на державне відокремлення, керуючись певними міркуваннями: це були вогнища революції в Європі. І навпаки, він заперечував це право для чехів і сербів, бо вони, мовляв, у своїй національно-визвольній боротьбі орієнтуються на реакційну царську Росію, отже, з них тільки перешкода для революційного пролетарського руху.

Видатний теоретик західноєвропейського марксизму К.Кавтський дав таке застереження щодо проблеми національного визволення взагалі /у ст. " Finis Poloniae " 1896 р./: "Національна незалежність не так нерозривно зв'язана з класовими інтересами пролетаріату, щоб її треба прагнути безумовно, за всяких обставин" 37/.

Ленін погодився з цією думкою, навівши її в своїй статті "Національне питання в нашій програмі". Та й сам зразу ж після того, як сконстатував жорстоку царську політику супроти поневолених народів Росії, супроти "більшості її людности", похопився додати:

"А поряд із цим підводить голову буржуазний націоналізм інших націй /польської, жидівської, української тощо/, намагаючись відтягти робітничу класу національною боротьбою або боротьбою за національну культуру від її великих світових завдань".

А згадавши про те, що давніш буржуазія боролася разом з народом, він потім додав: "Тепер ... буржуазія ... розбещує робітників націоналістичними гаслами " 28/.

У резолюції з національного питання, прийнятій на нараді ЦК РСДРП влітку 1913 р., що її написав Ленін, теж дано ось таке застереження:

"Питання про право націй на самовизначення /тобто забезпечення конституцією держави цілком вільного й демократичного способу вирішення питання про відокремлення/ не можна плутати з питанням про доцільність відокремлення тієї чи іншої нації" 39/.

Навіть тоді, коли Ленін звертався до народів Сходу, тобто до тих народів, що для них, згідно з його ж думками, буржуазне

національне визволення - прогресивне явище, - навіть для цих народів він дав відповідне застереження.

"Прогресивне пробудження має від фєвдальної сплячки, їхня боротьба проти всякого національного поневолення за суверенність народу, за суверенність нації. Звідси безумовна повинність для марксиста обстоювати найрішучіший і найпослідовніший демократизм у всіх частинах національного питання". І тут він додає: "Це завдання, головним чином, негативне /підкреслення моє, - В.Ч./". А далі йти в підтримці націоналізму пролетаріят не може, бо далі починається діяльність буржуазії, що прагне закріпити націоналізм" 40/

Або ще :

"Марксизм не можна погодити з націоналізмом... Марксизм висуває замість націоналізму - інтернаціоналізм, злиття усіх націй у вищій єдності, що росте на наших очах з кожною верствою залізниці, з кожним міжнароднім трестом, з кожною робітничою спілкою" 41/.

В основі цих марксистських настанов лежить учення про те, що нація це - не якась там єдність, а сукупність клас.

"Є дві нації в кожній сучасній нації - скажемо ми всім націонал-соціалам", - писав Ленін у праці "Критичні зауваги до національного питання". - "Є дві національні культури в кожній національній культурі. Є російська культура В.Пуришкевича, Гучкова, П.Струве, але є також і російська культура, що характеризується іменами О.Чернишевського й В.Плеханова" 42/.

І ці класи, нації у нації, мають різні історичні завдання: буржуазія начебто дбає про національну обмеженість, а пролетаріят - про інтернаціональні зв'язки, маючи на меті майбутнє злиття націй і культур.

"Пролетаріят... вітає всяку асиміляцію націй", пише Ленін, додавши тільки: "за винятком примусової" /але це не має, як побачимо, в дальшому, ніякого значення, - В.Ч./". Через те, для марксистів національне питання супроти інших завдань має, як висловився Ленін на VIII з'їзді РКП/б/, "менше ніж другорядне значення" і через те вони з "кожної національної культури беруть тільки її демократичні і її соціалістичні елементи" ... беруть тільки і безумовно /підкреслення Ленінове/ на противагу буржуазній культурі" 43/. А взагалі для марксистів "національні вимо-

ги" підпорядковані інтересам класової боротьби" /Ленін/.

З огляду на все це, Ленін ідеї незалежної, відокремленої національної держави протиставить "вищу" ідею великої централізованої держави, що виключає навіть принцип федерації. Марксизм звичайно, ставиться вороже до федерації і децентралізації, з тієї простої причини, що капіталізм вимагає для свого розвитку якомога більших і централізованих держав.

"Централізована велика держава - це величезний історичний ступінь уперед від середньовікової подрібненості до майбутньої соціалістичної єдності всього світу й іншого, як через таку державу, шляху до соціалізму нема і не може бути" 44/.

А навіть більше, в "Листі до робітників та селян України" Ленін сказав прямо, що "ми прагнемо тісного об'єднання і повного злиття робітників і селян усього світу в єдину всесвітню советську республіку" 45/. І цю думку офіційно повторено в резолюціях XII з'їзду ВКП/б/ 1923 р., тобто в тій резолюції, що нею розпочато найповажніше здійснення "позитивного для поневолених народів" . У ній бо сказано так: "Союз Республік /СССР/... це перший ступінь до утворення майбутньої Всесвітньої Советської Республіки Праці" 46/.

Із усього цього ясно, що більшовицькі гасла національно-мовної політики при всьому їх радикалізмі, як рівняти до гасел інших російських партій, розраховані тільки на тимчасовість національних побудов /держав, культур тощо/, що це тільки один із засобів, використовуваних на певному етапі боротьби соціалізму /комунізму/ в усьому світі.

Як розрізнити позитивне й негативне у цій "суперечній єдності" взаємовиключних настанов - настанов на розвиток національних культур і на злиття їх на тому чи іншому історичному етапі, - на це теоретики більшовизму не дали ніякої відповіді. Про те, як пролетарські тенденції можуть перейти в буржуазний націоналізм, Ленін висловився так: "Тут є межа, що часто буває дуже тонка і що про неї зовсім забувають бундівські й українські націонал-соціалісти" 47/. Отже "тонка межа", а як її визначити? Тим то в іншій своїй праці - в ст. "Дитяча хвороба лівизни" йому й довелося відсувати цю "межу" в дуже далеке майбут-

не", пишучи, що "національні й державні відміни між народами й країнами ... триматимуться ще дуже й дуже довго навіть після здійснення диктатури пролетаріату у всесвітньому масштабі" 48/.

На ще більші труднощі натрапив Сталін, як йому довелося здійснювати ці марксистсько-ленінські настанови. Так, у своїй промові "Про політичні завдання університету народів Сходу" 18.V.1925 року він сказав навіть, що пролетарська загальнолюдська культура не виключає, а навпаки припускає /"предполагає"/ і живить національну культуру так само, як національна культура не касує, а збагачує загальнолюдську культуру. Тоді ж таки він сказав:

"Базикають /напр. Кавтський/ про створення єдиної загальнолюдської мови й відмирання усіх останніх в період соціалізму. Я мало вірю у цю теорію єдиної всеосяжної мови. Досвід, у всякому разі, промовляє не за, а проти такої теорії" 49/.

Але вже на XVI з'їзді партії 1930 року під тиском, очевидно, ки, тієї дійсності, що про неї мова далі, в розділі "Зудар теорії з практикою", він, відповідаючи на подану записку, сказав про злиття мов у майбутньому комуністичному суспільстві.

"Ви - писалось у записці - заперечували тоді теорію /Кавтського/ про відмирання національних мов і створення однієї спільної мови в період соціалізму /в одній країні/, а тепер, у своїй доповіді на XVI з'їзді, заявляєте, що комуністи - прихильники злиття національних культур і мов в одну спільну культуру з однією спільною мовою /в період перемоги соціалізму в усьому світі/, - чи нема тут неясности?"

"Я гадаю, що тут немає ні неясности, ні будь-якої суперечности, - відповів Сталін. У своєму виступі 1925 року я заперечував націонал-шовіністську теорію Кавтського, згідно з якою перемога пролетарської революції у середині минулого сторіччя в об'єднаній австро-німецькій державі повинна була призвести до злиття у єдину німецьку націю з єдиною німецькою мовою і до зникнення чехів. Я заперечував цю теорію, як анти-марксистську, антиленінську, покликаючись на факти з життя нашої країни після перемоги соціалізму в ССРСР, що спростовує цю теорію. Я й тепер заперечую цю теорію, як це видно з моєї звітної доповіді на цьому XVI з'їзді. Заперечую, бо теорія злиття усіх націй, скажімо ССРСР, в одну великоруську націю з однією загальною великоруською мовою - це теорія націонал-шовіністська, теорія антиленінська, і вона суперечить основному по-

ложенню ленінізму про те, що національні відмінності не можуть зникнути найближчого періоду, що вони повинні залишитись іще надовго, навіть після перемоги пролетарської революції в світовому масштабі. Щодо дальшої перспективи національних культур і національних мов, то я завжди "одержувався і тепер додержуюсь тієї думки, що в період перемоги соціалізму в світовому масштабі, коли соціалізм зміцніє і ввійде в побут, національні мови неминуче повинні злитись в одну спільну мову, але та мова, звичайно, буде ні великоруська, ні німецька, а якась нова" 50/.

Але й це не вичерпало діалектичної плутанини Сталіна. Задумавши наприкінці свого життя ліквідувати "аракчєєвщину" в мовознавстві, а за одним замахом і горезвісного акад. Н. Марра, що свого часу й висунувся був не з чийого як з його ж таки благословенства, він заперечив уже саму ідею єдиної мови, утвореної шляхом злиття, схрещення.

"Цілком неправильно було б думати, - пише він у статті "Щодо марксизму в мовознавстві", - що в наслідок схрещення, сказати б, двох мов утвориться нова, третя мова, не схожа ні на одну із схрещених мов, якісно відмінна від кожної з них. Насправді при схрещуванні одна з мов звичайно перемагає, зберігає свій граматичний лад, зберігає свій основний слівний фонд і продовжує розвиватись за середовим законом свого розвитку, а друга мова тратить ступнево свою якість і ступнево відмирає.

Отже, схрещення дає не якусь нову, третю мову, а зберігає одну з мов" ... 51/

Якже один із читачів - А. Холопов, користуючись ліквідацією "аракчєєвщини", звернув увагу Сталіна на суперечність із його попередньою думкою, висловленою на XVI з'їзді партії, він знов повернувся до цієї давніш висловленої думки. А з самої суперечності вийшов тим способом, що він, мовляв, мав на увазі дві різні епохи - до перемоги соціалізму, коли мови, справді, борються між собою і одна якась перемагає, і після перемоги соціалізму, коли

"політика гноблення й асиміляції мов буде ліквідована, співпраця націй буде налагоджена, а національні мови мають змогу вільно збагачувати одна одну". "Тут ми матимем справу, - пише він далі, - не з двома мовами, що з них одна зазнає поразки, а друга перемагає, а з сотнями національних мов, що з них у наслідок три-

валого економічного, політичного й культурного співробітництва вирізняться спочатку найбільш збагачені єдині зональні мови, а потім зональні мови зіллються в одну загальну міжнародну мову, яка, звичайно, не буде ні німецькою, ні російською, ні англійською, а новою мовою, що вб'є в себе найкращі елементи національних і зональних мов" 52/.

Але безнадійність цього плутаного теоретизування ясна для всякого - не тільки для автора записки, поданої Сталіну на XVI з'їзді ВКП/б/, та А. Холопову.

А ця непримиренна суперечність походить від того, що всі викладені в цьому розділі марксистські теорії - витвір апіорного мислення, без обліку природи історичних процесів, що виявляються в історії людства як лвища націй та мов. Справді бо: чи це історичний підхід, коли марксистські теоретики спираються на частину нації - робітничу класу і її розглядають як замінника нації. А на цьому ж штучному препараті у них усе й побудовано. Про робітництво як носія національної культури, демократичної, соціалістичної говорить увесь час Ленін; на цьому побудовані всі надії у питанні про злиття націй і мов, потребою створити українську пролетарську культуру боронив українізацію, як про це це буде мова, М.Скрипник.

Це була така абсурдна ситуація, що сам Сталін, нарешті, не витерпів і, як диктатор, скасував "класовість мови". А зробив він це через півстоліття після перших висловлювань Леніна на цю тему, на тему про класовість національних культур і мов, після того, як більшовики впродовж тридцяти років буквально тероризували цим "ученням" мовознавців ССРСР. З відповідей Сталіна на різні питання з мовознавства, що були видані під заголовком "Марксизм і питання мовознавства", виявилось, що й у К.Маркса та Ф.Енгельса, і в Леніна нічого і ніяк не сказано про класовість мови, а якраз навпаки - тільки про "національність" цього всенационального засобу взаємин. Йому тепер показалося навіть "дивно, що деякі товариші прийшли до висновку /на підставі різних висловлювань про мову "класиків марксизму", -В.Ч./, що національна мова - фікція, що реально існують тільки класові мови " 53/. Виявилось, що ці товариші

"неправильно зрозуміли відоме висловлювання Леніна про наявність окремих буржуазної та пролетарської культур, як також неправильно вчинили, розуміючи мову як частину національної культури /хоч сам у своїх попередніх виступах, напр., на XVI з'їзді, завжди згадував разом національні культури й національні мови/".

Покликаючись на слова Леніна, - про дві культури при капіталізмі, - пише він у відповідях, що мають заголовок "Щодо марксистму в мовознавстві", -

"ці товариші, як видно, хочуть нав'язати читачеві, що наявність двох культур у суспільстві, буржуазної й пролетарської, означає, що мов також має бути дві, бо мова зв'язана з культурою, - отже, Ленін обстоє "класові" /лапки Сталіна, - В.Ч./ мови. Помилка цих товаришів у тому, що вони ототожнюють і плутають мову з культурою. А тим часом культура й мова - дві різні речі. Культура може бути й буржуазною, і соціалістичною, а мова, як засіб взаємнення, завжди загальнонародна, і вона може обслуговувати і буржуазну, і соціалістичну культуру" 54/.

Ясно, що цим виясненням Сталін не розплутав, а ще більше заплутав не тільки теорію, а й практику, більшовицької національно-мовної політики.

І друга, не менш заплутана теза в теоретично-політичних настановах більшовизму - учення про майбутнє злиття мов у єдину вселюдську мову.

Сталін, як уже сказано, спробував був відмовитися від такої перспективи, зокрема відкинув схрещення як шлях до такої мови, але потім знов відновив цю теорію /у відповіді А.Холопову/. Не виключене, що в дуже далекому майбутньому людство матиме єдину мову, але ця мова може виникнути не шляхом злиття окремих рівноправних мов, з яких, мовляв/Сталін/, "нова мова вбере в себе найкращі елементи національних і зональних мов", а в наслідок боротьби мов між собою. І цією мовою може бути не якась там безназвана, "безрідна" мова, а мова того народу, який запанує над рештою народів світу. Соціальною базою для цієї мови буде єдина держава світу. Тільки про такий можливий шлях виникнення єдиної мови людства свідчать факти з історії мов, а також на нього вказують і теоретичні міркування. У своїй праці "Типи мовних актів", вийшовши з другого варіанту другого підтипу дру-

того типу, я сконстатував цю можливість 55/.

ЗУДАР ТЕОРІЇ З ПРАКТИКОЮ

Опір неопанованої суспільної бази

Подвійність більшовицьких теоретично-політичних настанов-визволення поневолених націй, проголошено хоч би в такому ранньому урядовому документі, як "Деклярація прав народів Росії" /1917 р./, що її підписали Ленін і Сталін, з одного боку, і все-світня спрямованість Жовтневої революції, що мала на меті злиття націй і мов. Ленін писав:

/ "ми прагнемо тісного об'єднання і повного злиття робітників та селян усього світу в єдину всесвітню советську республіку" /, з другого - з самого початку зштовхнули під фатальним знаком їх взаємосуперечних гасел мовні стихії - імперсько-російську і "національні".

Але що це були за "стихії"? Які соціально-дійові можливості вони мали?

Це були дуже й дуже нерівні сили!

Про першу, імперсько-російську, можна сказати таке: а/ це була мова керівної верхівки - мова Леніна, "мова Жовтня", як її називано пізніше; б/ це була мова величезної більшості учасників боротьби, переважно росіян або зросійчених націоналів; в/ це була мова з усеімперською традицією, а через те приступна й активним учасникам боротьби не російської національної приналежності /як друга поряд з рідною/; г/ засіб міжнародного взаємнення народів Росії; д/ цілком вироблена й готова для всякого вжитку, хоч, може, ідеологічно й ворожа самій революції /наявність церковнослов'янських типів типу "да здравствует", як це показав пізніше Селіщев у праці "Русский язык и революция" /але це не мало ніякої ваги для практичного вжитку/.

Про національні ж мови можна сказати таке: а/ серед керівних активних учасників більшовицької боротьби їх репрезентува-

ли тільки незначні групи національно-свідомих "націоналів", що зрадили безпосередню національно-визвольну боротьбу своїх народів і приєднались до більшовиків, покладаючи надії на оті їхні національно-визвольні декларації /з українців: Ю.Коцюбинський, М.Скрипник, В.Шахрай і ін., у тюрків Султангалієв і ін./; б/ це були мови тих національно-малосвідомих соціальних низів, що не володіли російською мовою і стихійно користувались рідними, не обстоючи їх прав; в/ мови тільки національного значення, що не могли правити за засіб зв'язку навіть між ідейно-співзвучними різномовними "націоналами" /напр., між грузинами й українцями/: г/ навіть у своїх країнах ці мови частково не охоплювали окремих груп населення /напр., українська й білоруська мови для зденационалізованої частини людности цих країн це були мови тільки селянські, "мушницькі". Міста й значна частина інтелігенції, тобто провідні в більшовицькій революції елементи, говорили по-російському; д/ цих мов не знали й не могли швидко вивчити /технічна перешкода/ ті з росіян чи "інонаціоналів", що може, керуючись отими ніби корисними для поневолених народів та мов настановами /див. перший підрозділ розділу "Теоретичні настанови більшовицької мовної політики/, хотіли б ними скористатись: е/ вони здебільшого були недостатньо розроблені для всебічного й вільного вжитку.

Такі були об'єктивно-історичні дані на початку здійснення більшовицької національно-мовної політики. В умовах більшовицького мовного колективу вони були всі корисні для російської мови й навпаки - майже всі негативні, некорисні для національних мов.

Але крім таких суто-об'єктивних даних, у практичному мововжитку діяли ще й суб'єктивно-психологічні чинники. У всіх росіян і асимільованих Росією "націоналів" була 'природня' любов до своєї мови. Це почуття було розпалене боротьбою з безпосередніми національно-визвольними рухами, а це викликало просто ненависть до тих мов, що хотіли скинути імперсько-мовне ярмо. І в такій ситуації носії російської мови охоче покликалися на всевітню спрямованість пролетарської революції, на те, що в майбутньому має бути тільки одна мова для всього людства, а націо-

нальні - це тільки перешкоди, це ознака справжньої контрреволюції.

На Україні так визначив співвідношення мов - імперсько-російської і національної української в органі компартії "Коммунист". 1921 року голова українського уряду Х.Раковський: "Українські меншовики й есери додають до вимог російських меншовиків та есерів ще й національний момент, панування української мови в установах, протиставляючи це гасло рівноправності російської й української мов, що було в програмі уряду. Панування української мови повинно було означати панування української дрібнобуржуазної інтелігенції та куркульства" 56/.

А як у більшовицькому мовному колективі носії російської мови творили абсолютну й панівну більшість, та ще й не тільки на території етнографічної Росії, а й у тих фіктивно-самостійних чи автономних республіках, то національні мови просто залишалися поза вжитком.

Звичайно, у національних республіках статистична більшість людности - переважно селянство - була носієм національної мови, але вона не входила в більшовицький мовний колектив, як колоніально-поневолена й далі, або й просто ворожа до більшовицького ладу, і тому не могла творити противаги російській мові, що панувала всевладно.

У "націоналів" - більшовиків у такій ситуації не залишалось нічого, як тільки жаль та скарга, наприклад, до Леніна, з покликанням на його дореволюційні писання й радикальні гасла національно-мовного визволення. Так, либонь, була задумана й написана ота згадувана в попередньому розділі книга В.Шахрая й С.Мазлаха "До хвилі". У цій книзі зафіксовані ранні факти, ще з часів громадянської війни, що свідчать про зудар більшовицьких національно-мовних теоретичних настанов з їхньою практикою. Вони засвідчили для історії факт "міжнаціональної ворожнечі" всередині більшовицького колективу. На противагу російському шовінізму мови вони протиставили свій український "націоналізм". За це промовляють такі їх висловлювання:

"Мусимо тут же попередити читача, що ми не вільні від українських почувань. Вони є "в нас", але не "тільки" "для нас", у цьому можемо переконати "катеринославців" /Е.Квірінг, С.Бом і інші/, які вважають себе вмістилищем "чистого інтернаціоналізму", "чистого соціалізму", "чистого комунізму". "В них для них" немає ніяких, скажемо наприклад, почувань великоросійського націоналізму й шовінізму. Боже борони нас навіть подумати про це" 57/.

А в іншому місці автори згадують, як вони відзначали розбіжність між "конституційними словами" й "ділами в Австрії", а потім написали так:

"Але то було в буржуазній Австрії, а буржуазія всякі "конституції" пише для обману і т.д. У приєднаній до Росії Східній Україні так не буде. До останнього часу ми твердо й непохитно вірили у цю "тезу". Але досвід і спостереження над "катеринославцями", деякими дипломатами Східньої Росії переконали нас у противному" 58/.

далі подають такий факт:

"На одному зібранні комуністів України обговорювалося питання про утворення курсів для товаришів, що збираються їхати працювати на Україну. У них є вільний час. Їх щоб використати сей час, і пропонувані були курси по організації управління. Один з нас "хитрий хахол", щиро вітав ці заходи і вніс пропозицію, щоб на сих курсах обов'язковим було навчання української мови й історії, себто мови й історії того народу, який "самовизначать" вони зібралися. Пропозиція, звичайно, була провалена, - і тут нема нічого несподіваного. Хіба мало всяких пропозицій провалюється? А характерно ось що: пропозиція була зустрінена /?-В.Ч./ яко "шовінізм", "націоналізм". Зібрання не зрозуміло пропозиції "хитрого хахла". "Хитрий хахол" хотів "сіпнути за зуб", щоб зробити "досвід": якої марки їх "інтернаціоналізм"? "Хитрий хахол" далі й міркує: якщо українська мова - "шовінізм" і "націоналізм" і якщо "комуністи України" бояться отруїтися сим "націоналізмом" і "шовінізмом", то чи не случиться такої біди, що, прослухавши гарні курси по чрезвычайці, вони повернуть свій талант і на "забезпечення" "націоналізму" й "шовінізму" на Україні? 59/.

Ці слова автори писали тоді, як більшовики були вигнані з України. Але цих авторів слова справдилися тоді, коли більшовики знов прийшли на Україну: тоді, справді, "чрезвычайка" розстрілювала за саму українську мову.

Цю "мовну ситуацію" і трагедію отих українських більшовиків, надзвичайно яскраво зобразив геніяльно-спостережливий письменник В. Винниченко в драмі "Між двох сил", написаній 1918 року^{60/}

Зважаючи на просто документальну вартість сцен цієї драми, я наведу з неї чималий уривок. Драму написано фактично двома мовами - українською й російською і вже цим самим у ній показано справжнє життєве співвідношення цих двох мов. На тлі міської дійсності українська більшовицька Софія принципово розмовляє по-українському й тільки в виключних умовах по-російському, місцевий український інтелігент Панас, - теж, тільки в ЧК демонстративно переходить на російську, ніський жид Грінберг теж двомовний, російські більшовики розмовляють тільки по-російському.

/Грінберг запевняє Софію, що не всі члени партії поділяють погляд Подкопаєва, який знищив портрет Т. Шевченка/.

Грінберг. Але ж, товаришко, це людина військова, неосвічена, бувший капітан. Невже ви гадаєте, що ми всі поділяєм його погляди? Алеж ви самі добре знаєте, що іменно ми проголосили принцип "полного самоопределения вплоть до отделения". "Федеративная советская республика". Ми перші вітали Українську Республіку. І тепер, розуміється, тим паче. Ну як ви можете, їй-богу ...

Софія /мовчить і прижмуреними очима тоскно дивиться у вікно/.

Грінберг. Ну, товаришко ... Ах, як це досадно!

/Входить Панас /

Грінберг. Вам що угодно ?

Панас. /одягнений в потерте пальто, з-під якого видно чоботи, в картузі, має вигляд робітника. В піднятому стані, весь час криво посміхається/. Товариш Грінберг? Дуже приємно. Якраз до вас.

Грінберг. Извините, товарищ, я сейчас очень занят.

Панас. Я бачу, я бачу. Але я в такій самій справі. Соціалізм і контрреволюція, товаришу. Треба спасать. Я маю контрреволюціонерів, яких треба зараз же арештувать.

Грінберг. В таком случае ... Только, пожалуйста, товарищ, поскорее ...

Панас. О, це дуже скоро. Це мій батько. Він живе недалеко звідси на селі і балакає по-українському. З самого малечку балакає, заядлий контрреволюціонер...

Грінберг. Что это, глупая шутка?

Панас. Боже борони ! Як можна?

Софія. Панасе Степановичу, для чого це?

Панас. /ніби тепер тільки помітив її/. Ах, и вы здесь, мадам? Очень приятно. Вы можете засвидетельствовать, что мой отец настоящий контрреволюционер. Во всяком случае не хуже вашего. Не правда ли? А между тем вашего сейчас расстреляют, а мой ходит на свободе и угрожает социализму на Украине. Я, как старый социалист ...

Панас. ... І крім того, у мене є ще дві тітки, старі контрреволюціонерки-селянки, також балакають по-українськи ... Читають українські книжки ^{61/}.

У цій поведінці Панаса "драматично" /бо це ж персонал із драми/ показано більш "націоналістично", розчарованих у їхніх сподіваннях. В інших місцях драми автор показав і ставлення більшовиків, зокрема їхніх мас до української мови. Так, "недоречність української мови в умовах "революційної боротьби" відзначив навіть двомовний Грінберг, тобто той більшовик, що міг би розмовляти по-українському, що перед ним не стояла та "технічна перешкода", про яку була мова вище. Залицяючись до Софії, він говорить з нею українською мовою, а як зайшла мова про інше, важливіше, про революційні справи, він сказав їй /Софій/, щоб говорила до нього по-російському. "Знаєте що, товарищ? Говорите по-руськи. Ей-богу, тепер як то не до цього. Вы меня извините, но момент слишком важный и торжественный что ли, чтоб ... ^{62/}

А ось картина з більшовицького урядування Софії. Софія говорить до робітничої делегації про потребу відбудувати зруйновану промисловість по-українському, а на це один з робітників так відгукується: "Да это само собой. Конечно, это уж чего ... Да только ... /мнется/ непонятно нам одно ... /інется, криво, по-чуро, посміхається/.

Софія. А що саме непонятно вам ?

Робітник. Да то, что украинцев мы выгнали. Ну-с, стало быть, с этим делом кончено. А выходит, они промезду нас остались. Нам это без внимания.

Софія. Це ви про мене?

Робітник. Нас эта самая самостийная Украина и так зарезала. Довольно уж.

Софія. Так вам що, ж хочеться? Чим я вам зашкодила?

Робітник. Да ничего. /До робітників/: Идемте, товарищи. Поищем настоящих товарищей, а тут .../Маха рукою, повертається й демонстративно виходить, за ним останні/.

Софія. /посміхається/. Це вже, здається, третій такий випадок.

Тихон. /Софіїн брат, теж більшовик/. Буде й двадцять третій, коли ти зо всіма будеш говорити тільки по-українськи. Для чого цей націоналізм?

Софія. Вони в Українській Республіці, а не в Росії, повинні знать нашу мову" ^{63/}.

Отже, й Тихон уже йде на компроміс, але ще гірша справа з "красногвардійцем-українцем". Цей, розмовляючи українською мовою стихійно, ще не засвоївши імперської мови, а тільки зачарувавшись її авторитетом, уже став на шлях тієї "асиміляції", що про неї так багато говорили і Ленін, і інші теоретики більшовизму, як про бажаний шлях "злиття" пролетарів усіх націй. Ось як цей красногвардієць каже /тут авторова ремарка: "регоче, навмисне грубим голосом перекривляє розстріляного гімназиста/: "Хай живе вільна самостийна Україна! І вигадали ж, буржуї прокляті! Подделуются под мужицкий разговор і думать, що это комусь інтересно" ^{64/}.

Аналогічні явища у взаємовідносинах між мовами російською та національною, безперечно, були й по інших самостийних та автономних республіках, що їх повторили більшовики на новоприєднаних до Росії не російських територіях. Різниця була, може, тільки в більшій чи меншій інтенсивності натиску національної інтелігенції /напр., у середньо-азійських народів її було мало, у Грузії й Вірменії багато/ та вилучених через абсолютну незрозумілість російської мови звертаннях влади національною мовою до

місцевих мас /отже, не так, як в Україні та Білорусії, де російську мову хоч приблизно розуміли селяни/.

Ще на IV нараді ЦК РКП/б/ 1923 р. деякі заступники середньо-азійських республік, що формально були ще навіть не советські, а народні /Хорезм і Бухара/, заявляли, що Туркестан залишився такий, як і був за царя, тобто там ніяких познач здійснення більшовицької національно-мовної політики не було.

Так діяла російсько-імперська мовна інерція: у єдиній фактично державі, що називалась РСФСР, був фактично й один панівний мовний колектив - російський. Це ж бо були такі суспільно-політичні умови, що в них навіть самі "націонали", працювавши не в своїх республіках, могли виступати тільки як носії російської мови й взагалі русифікації, напр., українець у Середній Азії чи на Кавказі, а татарин чи кавказець - в Україні. Показово, що сигналізаторами "націоналістичної небезпеки" в національних республіках наприкінці 20-х років були не хто як ті ж таки "націонали" не в своїх республіках".

Але скривджені більшовики - "націонали" добачили в цьому забудькуватість керівників цієї держави, передусім Леніна. Тим то В.Шахрай та З.Мазлах в отім памфлеті "До хвилі", звертаючись до Леніна, найгостріше засуджують цю брутальну забудькуватість вождів та національних прозелітів комунізму.

Провини керівників держави Леніна, Сталіна й інших супроти національно-поневоленних народів були не в тому, що вони не любили національних мов, а в тому, що вони більше дбали про здійснення другого боку медалі, отих своїх теоретичних настанов про корисність "для революційного визволення трудящих" "централізованої великої держави" - єдиного "шляху до соціалізму". А Сталін у статті "Політика советської влади з національного питання у Росії" /1920 р./ писав:

"Вимога відокремлення окраїн від Росії повинна бути виключена не тільки тому, що вона суперечить самій поставі питання про налагодження спілки між центром і окраїнами, а передусім тому, що вона в корені суперечить інтересам народних мас і центру, і окраїн" 35/.

Маючи на увазі це, ці керівники й послали на місця своїх росіян або "інонаціоналів", не довіряючи місцевим "націоналам",

На Україну Ленін послав чужинця Х.Раковського, що писав про українську справу у статті під красномовним заголовком, як "Безнадежное дело". Сам Х.Раковський у спогадах про це відрядження оповідає, як він відмовлявся спочатку від цього, мотивуючи це тим, що він, мовляв, не українець, але Ленін тільки пожартував з цього, сказавши, щоб він пригадав, чи не була україркою якась його прабаба.

Ленінові ця держава важливіша за якісь там мови ... і "любити" їх він ніколи не відмовлявся, як про те свідчать різні партійні постанови після революційного часу, того часу, коли урядовав Раковський, як от, наприклад, резолюція з національного питання, прийнята на X з'їзді РКП/б/ - 1921 р.

"Завдання партії в тому, - сказано в цій постанові, - щоб допомогти трудящим масам не великоруських народів догнати центральну Росію, що пішла вперед, - допомогти їм: а/ розвинути й зміцнити в себе советську державність у формах, що відповідають національно-побутовим умовам цих народів; б/ розвинути й зміцнити в себе рідною мовою суд, адміністрацію, органи господарства, органи влади, складені з місцевих людей, що знають побут та психологію місцевої людности; в/ розвинути в себе пресу, школу, театр, клубну справу і взагалі культурно-освітні установи рідною мовою; г/ поставити й розвинути широку мережу курсів та шкіл і загальноосвітніх, і професійно-технічного характеру рідною мовою" 66/.

Але хто ж це міг зробити, здійснювати? У всякому разі не адміністратори типу Хр.Раковського, що місцевих умов не знали, мови не могли вивчити /"технічна перешкода"/ та й любили, звичайна річ, більше таки свою рідну, російську. Не міг цього робити й Лебедь, секретар ЦК КП/б/У й автор теорії боротьби двох культур, для якого українська культура й мова були нижчі супроти російських. Такі ж настанови були і в органах партійних, а головне в органах безпеки.

І показово в цьому розумінні, що на Україні буквально аж до останнього часу першими секретарями партії були не українці /Лебедь, Каганович, Косіор, Хрущов, Постішев/.

Спроба мовно "розпарцелювати" імперський мовний колектив
на основі ... збільшеної централізації держави

Після того, як більшовики політично опанували, а фактично завойовували всю територію колишньої царської імперії /за винятком Польщі, Фінляндії, Балтійських країн та Басарабії/, вони взяли організаційно зміцнити - еконсолідувати її у вигляді вже й формально єдиної держави - ССРСР. І це зробили вони під прикриттям того трюку, що такого об'єднання нібито захотіли самі поневолені народи, і ініціаторами його начебто були закавказькі республіки, Україна й Білорусія, - методу, що став потім таким характерним для їхнього безцеремонного фальшування волі тих мас, ради яких вони й робили революцію / у справі державних позик, виборів тощо/. А угрунтував цю потребу Сталін у своїй доповіді на X Всеросійському з'їзді Советів 26.XII.1922 р., що 30.XII. 1922 року був вже проголошений як перший з'їзд рад ССРСР, - "Про об'єднання советських республік".

У цій доповіді Сталін на самому початку й заявив про те, що закавказці, українці й білоруси внесли пропозицію "про бажаність і потрібність об'єднати ці республіки в одну союзну державу", про перехід "від договірних відносин ... до відносин тіснішого об'єднання, що має на меті утворення єдиної держави" ^{67/}. А до цього нібито штовхали народи: а/економічні інтереси, б/закордонні відносини та в/класова природа советської влади, що вимагає єдності. Але це була тільки деталізація того апріорного ідеалу - "централізованої великої держави" як єдиного шляху до соціалізму, що його свого часу висунув Ленін. Це мав бути переходовий етап до "єдиної всесвітньої советської республіки".

Проте це був досить ризикований хід, бо розбурхані маси поневолених народів ще не зовсім склали зброю /повстання у Грузії, басмачі в Середній Азії, повстанці на Україні/. У своїй промові на III з'їзді КП/б/4 М. Скрипник прямо сказав, що "громадянська війна у нас затягнулась аж до 1923 року". Крім того, "нерозв'язаними", на думку самих же збирачів російської землі - большевиків, залишалися ще проблеми Західної України, Західної

Білорусії, Басарабії, турецької Вірменії, ба навіть Фінляндії, проти якої стояла Карелія.

З огляду на це Москва мусіла цей свій хід якось злагіднити, та ще й не тільки у вигляді такої формальної клявузі, як право виходу республік із Союзу, а й якихось реальних поступок у пляні здійснення того позитивного, корисного для поневолених народів, що було в їхніх теоретично-політичних настановах і що давало цим народам певну національно-культурну компенсацію за відібрану політичну /хоч би й формальну/ незалежність.

Ці реальні поступки були зроблені на XII з'їзді ВКП/б/. На доповідь Сталіна з'їзд ухвалив /за тезами Сталіна/ резолюцію "Національні моменти в партійному й державному будівництві". Сталін у своїх "тезах" заперечував думку тих, що розуміли утворення Союзу республік як шлях до ліквідації національних республік, він критикував тих

"старих партійних працівників, що недооцінювали національні особливості та національні мови в партійній роботі", "сталились зарозуміло до цих особливостей, робили ухил до великодержавного шовінізму" 68/.

Взагалі вдарив по великодержавному шовінізмові як головній небезпеці, що, мовляв, зростає в умовах неп-у й "сменовеховства" і що хотів мирним шляхом досягти того, чого не пощастило Денікіну, тобто відновити т.зв. "єдину неподільну". Цей великодержавний шовінізм складав, на думку Сталіна, 3/4 національного питання, а як він зростає на силі, це Сталін показав досить таки переконливо.

"Великодержавний шовінізм" - це основна небезпека, що може підірвати довіру"я раніш поневолених націй до російського пролетаріату". "Це наш найнебезпечніший ворог, якого ми повинні звалити, бо якщо ми його звалимо, то на 9/10 звалимо й той місцевий націоналізм, що ще зберігся і що ще розвивається в окремих республіках" .

В іншому місці він навіть назвав його "оборонною формою" націоналізму, обороною супроти наступального "великодержавного шовінізму". Складається тепер навіть таке враження /як читати/, що Сталін говорив про поневолені нації, доказуючи росіянам /більшості й панівному народові/ заслуги "іногородців" у революційній

боротьбі, що допомогли перемогти Колчака, Денікіна. Говорив Сталін ще й про міжнародне значення національного питання, і що розв'язувати національне питання треба ще й з огляду на наявність "важких резервів революції на Сході", який дивиться на СССР як на досвідне поле" 69/.

Багато говорять тепер на цьому з "їзді, після доповіді Сталіна, окремих керівних більшовиків - заступників поневолених народів, як от, наприклад, промова М.Скрипника. Ця промова потім була видана в збірнику його писань під заголовком "За здійснення теорії на практиці". У ній М.Скрипник з усією властивою йому гостротою ставить питання про розбіжність між "теорією й практикою", ілюструючи конкретним життєвим матеріалом.

"Товариші, в чому полягає ... причина того, - запитував Скрипник, - що наша лінія, дуже давно намічена, так перекручується під час переведення її в життя? Хіба жонебудь нове пропонується в тезах т.Сталіна? Нічого. Лінію давно намічено, ще в 1913-14 рр. її намітив Ленін і провадилася вона в статтях Леніна та його співпрацівника Сталіна у нашому журналі "Просвєщення". Чому ж ми практично в національному питанні товчемося на місці й при правильному принципіальному його розв'язанні залишаємося на ділі безсилими" 70/? /підкреслення моє, - В.Ч./.

На це останнє питання - про безсилість на ділі - М.Скрипник спочатку відповів, сказати б, у теоретичному плані.

"Справа в тому, що ми весь час балансуємо в національному питанні ... Кожну вказівку на великодержавний шовінізм завжди вважають за необхідне компенсувати протилежною - на шовінізм народностей недержавних і завжди ми маємо тут подвійну бухгалтерію" 71/.

Але потім зачепив і практичну дійсність, тобто те, що його я вище визначив як більшовицький генетично імперський мовний колектив, тобто ту "стихійну суспільну силу, що не могла не чинити опору теорії з національного питання. Відзначивши два погляди в теорії - Леніна й О.Люксембург, він далі сказав:

"Проте, товариші, є ще й третій погляд, що має за собою найбільше число побічників: це погляд партійного болога /підкреслення моє, - В.Ч./, погляд людей, що бояться тут виступити з певною лінією" 72/.

Говорив М.Скрипник і про те, що вся система держави фактично "чинить опір", що, наприклад, армія русифікує, що в РСФСР не забезпечені інтереси національних меншостей, зокрема сімох мільйонів українців.

І трохи чи не під впливом цих промов Н.Бухарін та Х.Раковський навіть запропонували були викинути з резолюції навіть згадку про місцевий націоналізм, як про не вартий уваги "червчочок". Але Сталін цю пропозицію відхилив.

Зважаючи на таку аргументацію, з'їзд для здійснення національної політики ухвалив, щоб "були видані спеціальні закони, які забезпечували б уживання рідної мови в усіх установах, що обслуговують місцеву інонаціональну /?/ людність і національну меншість, - закони, переслідували б з усією революційною суворістю усіх порушників національних прав, а особливо прав національних меншостей" 73/.

Показові в цьому розумінні пункти з постанови щодо партійних працівників.

З доручення з'їзду ЦК мала бути переведена:

- 1/ організація марксистських гуртків вищого типу з місцевих партійних працівників національних республік;
- 2/ створення марксистської літератури рідною мовою;
- 3/ підсилення Університету народів Сходу та його відділів на місцях;
- 4/ створення при ЦК національних компартій інструкторських груп з місцевих працівників;
- 5/ розвиток масової партійної літератури рідною мовою;
- 6/ посилення партійно-виховної роботи в республіках;
- 7/ посилення роботи серед молоді в національних республіках.

Взагалі можна сказати, що в постановах XII з'їзду ми мали б далекойдучу в обіцянках декларацію керівної верхівки ССРСР і партії щодо розвитку національних культур. Особливо слід взяти на увагу те, що авторами хоч би й резолюції XII з'їзду були "націонали", передусім грузин Сталін /Джугашвілі/, далі комуністичний борець за права національностей, як М.Скрипник і інші. Відіграла певну роль й записка Леніна про боротьбу з великодержав-

ним шовінізмом. Не-націоналів могли переконати міркування про потребу боротьби з національними партизанами, оглядання на залишені поза межами ССРСР національні території - українську, білоруську, молдавську, вірменську тощо. Не малу вагу мав і аргумент щодо перспектив світової революції, зокрема увага на "важкі резерви революції на Сході".

Із цих постанов знати, що з'їзд фактично став на шлях примусової націоналізації /українізації, білорусизації, грузинозації і т.д./ того "партійного болота", що про нього говорив М. Скрипник, або точніше сказавши, тих своїх партійних кадрів, що працювали в національних республіках, чи це інакше - мовно розпарцелювати російсько-імперський мовний партійний колектив. Бо що значить - "видавати спеціальні закони, які забезпечували б уживання рідної мови у всіх державних органах і у всіх установах, що обслуговують місцеву національну людність"? Це значить, примусити тих росіян чи зросійщених "націоналів", що з них, в керованій частині, склалися державні апарати національних республік, вивчити місцеву мову. Трохи чи не це висловлене й отім чужацьким словом - "інонаціональна" людність, - інонаціональна, очевидно, супроти росіян. Так розумів цю постанову М. Скрипник, коли виступав через два місяці після XII з'їзду на IV нараді ЦК РКП/б/ в справі Сумтангалієва, коли казав, звертаючись до комуністів Вотської області:

"Так навчіться ж вотської мови, ви, товариші-комуністи, робітники Іжевського заводу для того, щоб привести вотяків до соціалізму".

І далі :

"Я давно виступаю з цим поглядом на Україні, я кажу: для того, щоб зрозуміти українське селянство, ми мусимо підійти до пролетаріату і сказати: "Передові загони робітничої класи, навчіться української мови для того, щоб вести українське селянство до соціалізму". А що в національних республіках керували владою саме ті "товариші-комуністи", що їх треба було силоміць "націоналізувати", це відзначено й у самій резолюції XII з'їзду. "Становище в деяких національних республіках /Україна, Білорусь, Азербайджан, Туркестан/ ускладнене тим, що значна частина робітничої класи, ця основна опора радянської влади належить до великоруської національності" 74/.

Щодо України спеціально це відзначено і в "Тезах ЦК й ЦКК КП/б/У про підсумки українізації з 1926 р.:

"Наша партія на Україні спирається на робітничу класу, що її більшість говорить по-російському. Так само росіяни з походження є й більшість наших старих більшовицьких кадрів" 75/.

У наслідок постанов XII з'їзду по всіх національних республіках почалося державне навчання службовців національних мов, перевірка "націоналізації" апарату тощо. Державними засобами збільшено видання національними мовами літератури, газет, засновано національні школи, театри тощо, тощо. Дуже болючою була в національних республіках проблема міст, цих колишніх фортець імперсько-російської мовної стихії.

Але теоретичні настанови теоретиків більшовизму передбачали також і їх "націоналізацію". Ленін ще 1913 року писав 76/, що "відривати міста від сіл через те, що в них мішана людність, не слід" 77/.

А Сталін на X з'їзді РКП/б/ 1921 року говорив про те, що й міста в національних республіках повинні "націоналізуватися". Він покликався на приклад Риги, що "років сорок тому була німецьким містом". І далі казав так:

"Ясно, що якщо в містах України досі ще переважають російські елементи, то з часом ці міста будуть неминуче українізовані ... Те саме буде з Білорусією, в містах якої ще й досі переважають не білоруси".

Пізніше на цю тему висловлювався М.Скрипник:

"Решта потрібної сили прийде з села й принесе українську мову, українізує остаточно наші фабрики й заводи, українізує міста на Україні ... в нас відбуваються такі процеси, які мали місце в Угорщині й Чехословаччині, де колись міста були мовою не мадярські і не чеські, а німецькі" 78/.

На Україні була винесена спеціальна постанова про українізацію промислових районів республіки /Постанова ЦК КП/б/У з 23 грудня 1929 року/, а в тій постанові сказано:

"Цк висуває перед партійними й комсомольськими організаціями завдання розгорнути велику роботу для практичної українізації кадрів/гуртки, школи й ін./і

посилити висування на керівну роботу робітників-українців, або тих, що володіють українською мовою. Окремі партійні й комсомольські комітети повинні виявити більше рішучості в заміні керівних низових та районних працівників, що нехтують українізацію. Дуже важливо найближчого півроку забезпечити українізацію партійного й комсомольського апарату" 79/.

"Зобов'язати ВУЦРПС забезпечити здійснення українізації керівних кадрів профспілок у промислових районах /висування робітників-українців і тих, що володіють українською мовою" 80/.

Але можна відзначити ще і такий незвичайний факт, як українізація поза межами УССР - в РСФСР. Ініціатором цього ходу був таки М.Скрипник. Він пригадав давнє висловлювання Леніна про те, що національний осередок, здобувши національну автономію чи незалежність, може опікуватися розкиданими по інших етнографічних територіях частинами свого народу. І М.Скрипник про це згадував не раз у своїх виступах, домагаючись або присудження сумезних з УССР на території РСФСР українських районів Курщини, Вороніжчини, Донеччини, Таганріжчини, або їх українізації. Про це він говорив на XII з'їзді, навівши факт, що 7 мільйонів українців РСФСР мають тільки два технікуми й 500 шкіл, що виникли стихійно ще на початку революції, те саме він повторив на нараді ЦК ВКП/б/ 1923 р. і вже згадав про 820 шкіл першого ступеня, 46 другого ступеня, технікумів /очевидно педагогічних, -В.Ч./ ... усього тільки два" "ще теж на 7 мільйонів людности". Але Сталін, приймаючи в Кремлі делегацію українських письменників та мистців, сказав про сумезні українські землі, що присуднати їх не можна, бо, мовляв, "росіяни можуть узяти це за кривду собі". Проте обіцяв українізувати, бо, мовляв, кордони для більшовиків не мають ваги. І українізація там мала значний розмах.

І цими заходами скористалася інонаціональна людність, зокрема національна інтелігенція, що пішла в державний апарат, школи, творила мистецтво тощо, творячи свою часто просто національну, хоч офіційно "національну формою, соціалістичну змістом" культуру. М Скрипник наводить у своїх доповідях ось такі дані на кінець 20-х років:

На 1 січня 1929 р. було на Україні шкіл 20,764, з них українських 14,430, і в них 1,325,954 учнів; рос.шкіл 1,504 - в них

учнів 112,735; жидівських шкіл 291; польських 302. Газет 1929 року було 84, з них українських 58. Тираж українізованого "Комуніста" в січні 1930 року був 122,000, "Вістей ВЦВК" 90,000, газети "Пролетар" - 79,000, "Радянське село" - 600,000. Між 1928 і 1930 роками були українізовані робітничі газети "Червоний Гірник" /Кривий Ріг/, "Пролетар Зінов"свщини", "Зоря" /Дніпропетровське/, "Робітник Кременчуччини", "Молодий Робітник" і ін. журнали, видавані українською мовою склали 1929 року 84,8 відсотки. Книжок, видаваних на Україні, 1929 року було 70 відсотків. Наукова продукція була українізована на 50 відсотків, а підручники для ВІШ-ів українською мовою склали 79,4 відсотки. Викладання у високих школах теж було значною мірою українізоване. У педагогічних ВІШ-ах: Одеса - 75 відсотків, Харків - 75 відсотків, Чернігів - 86 відсотків, Миколаїв - 86 відсотків, Київ - 92 відсотки, Полтава, Кам"янець-Подільський по 100 відсотків.

В українізаційному натискові дійшло навіть до того, що 1929 року НКО "ухвалив приймати за аспірантів виключно тих, хто знає й викладає українською мовою. І хоча з боку частини пролетарського студентства, ба навіть окремих партійців був опір цій директиві, але НКО твердо провадив цю "лінію". Цікаву характеристику дав М.Скрипник одному відсоткові неукраїнізованих аспірантів, кажучи: "аспірантура нині українізована на 99 відсотків, один відсоток - це ті, хто чинить опір українізації" 81/.

Характер мовної політики на цьому етапі

Усі теоретичні настанови щодо національно-мовної політики більшовиків, в тому числі й постанови партійних з'їздів та урядових органів, зокрема вирішного в цьому розумінні XII з'їзду ВКП/б/ давали народам СРСР та їхній інтелігенції значні пільги в творенні національних літературних мов. Це була зовнішня лінгвістична політика, сприятлива для національних мов.

Скористувавшись цими полегшеннями заборон і перешкод інте-

лігенція народів ССРСР взялася здійснювати обидва різновиди мовної політики, тобто а/ поширювати мововжиток /зовнішньолінгвістична політика/ та б/ розвивати,впорядковувати,унормовувати будову мови. Інакше сказати, в цих умовах стали вільніш розвиватись ті мовні тенденції, що властиві творенню літературних мов взагалі й що уповільнилися ще до революції в умовах "недозволеного" або "обмеженого" існування. Ба більше: ця політика накреслила можливість офіційно літературно розвиватись навіть тим мовам, що до революції взагалі не знали писемности, як от мордовська та інші мови.

Найяскравіші риси в цих тепер поживлених процесях - це були: а/ відштовх від мови-гнобительки, тобто від російської мови, б/ використання власних,народних ресурсів, з висуванням своєрідного сучасного й давнішого /архаїзма/, в/ творення неологізмів з свого ж таки матеріалу, і г/ заміна чужомовних слів або народними словами, або неологізмами /пуристична тенденція/.

Відповідний ілюстративний матеріал можна в необмеженій кількості брати з усіх національних мов ССРСР цього періоду. Огляд його не входить у моє завдання. Я використаю тільки деякий матеріал з української мови як типове явище, зокрема в отому відштовхуванні від російської мови. Для цього досить узяти працю О.Курило : "Уваги до сучасної української літературної мови", що відіграла велику роль в українському культурному мовотворенні 20-х років. Ось уступ із "Вступного слова":

"Ні одна літературна мова, крім української, не зазнала в процесі свого розвитку такої раптової зміни в не що й довгий час, бо тільки від революції 1917 року. Це зрозуміла річ. Народилася українська державність, народилася українська школа. І тут живо треба було дати вислови цим новим культурно-національним формам життя, треба було творити нові слова, нові синтаксичні, нові фразеологічні звороти. І в творчій тій роботі надто далося в знаки довголітнє московське поневолення: до тієї творчої роботи українці стали з психологією російської мови, із способом російського думання" 82/.

Отже, треба було відштовхнутись від того, що так, мовляв, далося "взнаки"! І в дальшому розгляді конкретного матеріалу - морфологічного, синтаксичного, фразеологічного - авторка весь час відкри-

ває те, що на ньому позначився вплив російської мови. А її видана впродовж багатьох років "Початкова граматика української мови", призначена для початкової школи, великою мірою побудована на українському фольклорному матеріалі. Так само чинили й упорядники словників, зокрема великого "Російсько-українського словника" Академії Наук та термінологічних, що їх упорядкував Інститут української наукової мови.

У цьому живому мовотворенні був певний збіг з урядовими настановами втягти до советського культурного процесу й закордонні частини того чи іншого народу- українського, білоруського тощо.

"Які б умови політичні тимчасово не складалися для нас, - говорив М.Скрипник на XI Всеукраїнському з'їзді советів 1929 року, - українська мова й цілий національно-культурний процес, національна культура - єдина для всіх теренів української землі, і на нас, робітників УСРР, історія поклала завдання, історичний тягар, організувати, розвивати, піднести ці історичні завдання побудови й розвитку української національної культури " 83/.

Дуже яскраво виявилась відносно незалежна діяльність національної інтелігенції також у царині правописних реформ^{84/}. Так, на Україні в другій половині 20-х років з великим, сказати б, розмахом упорядковано український правопис. Для цього був створений урядовий комітет на чолі з комісаром освіти М.Скрипником, і цей комітет видав спеціальний бюлетень, що в ньому обговорено різні деталі реформи, а участь у цьому обговоренні взяли численні автори, в тому числі і з Західньої України, зокрема була надрукована постанова Львівського т-ва ім. Шевченка. У 1929 році відбулася у Харкові заключна правописна конференція, а на ній були заступники з Галичини /К.Студинський, І.Свєцицький, В.Сімович/ та Закарпаття.

На конференції головував сам М.Скрипник, і я, як один з учасників її, можу засвідчити, що постанови ухвалювано без ніякого тиску з боку уряду, простою більшістю голосів. А в результаті схвалено компромісовий східньо-західній правопис, зокрема в передачах чужомовних І, Г, Г' тощо.

На цій конференції стояло питання й про латинізацію укра-

їнської графіки, але воно провалилось /чи, як казав М.Скрипник, уживаючи галицького слова, "перепало"/ під натиском галичан, що відштовхувались від польонізації.

Зате цілком легко була здійснена латинізація у мусульманських народів, що до того користувались арабським письмом, - у казахів, киргизів, таджиків, узбеків, азербайджанців, туркменів, у народів Північного Кавказу і Дагестану. Правда, ініціатива вийшла, либонь, таки з Москви, що хотіла противопоставити латинку як "альфавет Жовтня" арабському письму, що було, можна сказати, трохи чи не на сто відсотків "церковним письмом". Але в підставу думати, що світська інтелігенція цих народів не була проти цієї реформи, з огляду на недосконалість арабської графіки, яка через це не надавалась для масового поширення. За це промовляє й те, що тоді ж приблизно й незалежна Туреччина замінила арабську графіку латинкою.

Найперше, ще 1922 року, прийняли латинку азербайджанці, а пізніше, впродовж наступних кількох років це зробили всі згадані вище народи, як також засвоювали її й безписьменні народи ССРСР.

Керував цією роботою Всесоюзний комітет нового альфавету, що мав на місцях свої філії - республіканські й крайові.

Дальший опір імперсько-російської соціальної бази

Зацитькуючи національні республіки й області отією "націоналізацією" й "коренізацією", керівники ССРСР разом з тим дедалі більше централізували державу, зменшуючи до мінімуму автономні права не російських народів. Ступнево один за одним республіканські комісаріяти ставали або республікансько-союзними або й просто союзними. Ось деякі факти, що ілюструють цю тенденцію. 25.V.1927 р. скасовано бюджетні права республік через ухвалення "положення про бюджетові права Союзу й союзних республік", 15.XII.1928 року ухвалено новий земельний кодекс для всього ССРСР, 3.XI - нові форми керування промисловістю /в розумінні більшої централізації/, 8.XII.1929 р. утворено всесоюзний комісаріят зе-

мельних справ, 11.І.1930 року централізовано кооперацію і т. далі ,і т. інше. Або творено ще й такі чудернацькі комбінації, як спеціальні комітети при уряді ССРСР ,що діяли рівнобіжно з відповідними республіканськими комісаріятами, і ті комітети, як всесоюзні, фактично касували компетенцію тих республіканських комісаріятів. Так, утворено комітет у справах високих шкіл, комітет у справах мистецтва, кінопродукції тощо.

У зв'язку з цим у національних республіках здобувала знову частково утрачений соціальний ґрунт російсько-імперська мовна "стихія". Ставали бо ніби логічними такі, наприклад, міркування: "навіщо навчати студентів високих шкіл "національною мовою", як ці школи мають "всесоюзне значення", а майбутнім фахівцям доведеться працювати не обов'язково в своїй республіці? А єдина ж мова, якою можна користуватись по всьому ССРСР - російська, - тож тільки цією мовою доцільно й навчати студентів, майбутніх фахівців соціалістичного будівництва !" Навіщо націоналізувати діловодство в якомусь підприємстві, коли центральна управа його в Москві й звідти приходять листи й директиви тільки російською мовою.

Як це виглядало на практиці, це можна бачити на прикладі оборони українізації на Україні. Оборона ця була не легка з огляду на те, що всі централізаційні заходи йшли, особливо з кінця 20-х років почавши, під знаком соціалістичної перебудови, індустріалізації, колективізації і ліквідації "куркульства", тобто під знаком майже другої громадянської війни. І, наприклад, М. Скрипник у доповіді на VII пленумі Київського обласного партійного комітету 27.ХІ.1929 р. мусів був розв'язувати проблему, "як саме здійснювати водночас і нерозривно дві лінії ... -соціалістичну реконструкцію країни ... і далі поглиблення проведення Ленінової лінії у національній політиці" ^{85/}.

З огляду на отой "знак соціалістичної реконструкції", М. Скрипник на цьому пленумі не посмів не обстоювати утворення всесоюзного "наркомзему", але, рятуючи українізацію, він став називати українську культуру - культурою інженерів, агрономів, фабрик, Дніпрельстану. І з цієї саме позиції виступив проти тих, що хотіли "бути проти Харкова за Москву" ^{86/}. Йому ж таки доводи-

лось боронити й українізацію високих шкіл,напр.,на II конференції КП/б/У 13.IV.1929 р.

"Питання про ВИШ-і. Ми не можемо нашу техніку, сільське господарство відірвати від цілого нашого культурного процесу, що є єдиний. Для нас з цього приводу немає значення, в якому віданні перебуває та чи інша культурна,наукова чи учбова установа - чи в наркомосі, чи в наркомземі, чи у ВРНГ. В якому б віданні не знаходилися ці установи на Україні, однак-вісінько вони є частиною українського культурного процесу ... Тут можуть бути русотяпські тенденції.Тоді мене запевнили /хто? де? - В.Ч./,що нічого подібного не буде,що йдеться виключно про залежність і сув"язь із промисловістю. Але, товариші,здається, що настороженість моя не була безпідставна" 87/.

І він далі розповідав, що комісія НК ССІ СРСР на чолі з Х. Азатяном зажадала дезукраїнізувати Сталінський гірничий інститут, приналежний до системи ВРНГ.

Отже, виходило, що республіканський нарком повинен боротись із всесоюзним комісаріатом! Ясно, по чийм боці була та сила. І даремнісінько він ,М. Скрипник, у такій ситуації апелював до "Ленінової національної політики" та кожного разу підкреслював, що та українська культура, що її мають на Україні творити - це "соціалістична пролетарська культура".

"Нам треба вміло - казав він - об'єднати цілий наш плян реконструкції господарських робіт з проведенням нашого завдання культурного будівництва нашої української соціалістичної пролетарської культури.Хто не розуміє цього, той, очевидно, не розуміє самих основ Ленінової національної політики" 88/.

А боронячи українізацію в РСФСР /в Нижньоволзькому краї/, він охоче наводить допис одного "сількора" про те, що :

"бідняки та батраки на зібраннях мало виступають, бо не знають по-російськи і не розуміють, що розказує докладчик", тим часом як,мовляв, "куркуль добре знає і розуміє по-російськи та роз"яснює біднякові мо-своєму - по-куркулячому" 89/.

Це фактично був голос волаючого в пустелі, бо ж централізаційні,а разом і русифікаційні заходи Москви були якнайбільше до мислі тій "основній опорі советської влади" в національних республіках, що про неї згадувано в постанові XII з'їзду, тій "біль-

пості" "робітничої класи" на Україні, що на неї опиралася КП/б/У, а українська культура, навіть "пролетарська й соціалістична", була тій "опорі" і тій "більшості" чужа. І ця суспільна сила діяла майже автоматично, справді як потужна й ворожа стихійна сила. Вона робила членів партії не росіян, як казав Шумський, па-синками, змикалася з т.зв. міщанством, "совслужбовцями" і зводила в практиці "націоналізаційні" заходи республіканських урядових органів нанівець. Сам М.Скрипник наводить у своїх промовах дуже яскраві факти з цього опору.

Ось перший, хронологічно ранній, бо стався він незабаром після постанови XII з'їзду ВКП/б/.

"У Харкові відбувалася Всеукраїнська профспілкова конференція, - розповідав М.Скрипник на IV нараді ЦК ВКП/б/ 1923 р. - Голова Південного Бюро /централізм відбитий у назві, - В.Ч./ профспілок т. Угаров прийшов до мене порадитися, з якими вимогами виступити для реалізації XII з'їзду. Зважаючи на потребу обережності й послідовності, ми визнали за потрібне вис-тавити вимогу, щоб українську мову вивчали по всіх професійних школах, - не те, щоб викладали українсь-кою мовою, а щоб вивчали її. Потім я поїхав на Поділь-щину, повертаюсь, узнаю, що настрої комуністичної фрак-ції конференції профспілок був такий, що тов.Угаров не зважився поставити цього питання на фракції, бо спо-дівався на цілковитий провал" 90/.

Це дуже красномовний факт. Чи відважився б такий собі Уга-ров чи інший партійний діяч не поставити на обговорення якоїсь іншої постанови партії! Ніколи! У цій справі такий явний сабо-таж був цілком можливий і не був покараний! Та, очевидячки, й сам т. Угаров до цього саботажу був причетний.

Другий факт, уже з пізнішого часу, з українізаційного "на-ступу" на промислові райони. Його відзначив Скрипник у промові на зборах культактиву м. Сталіно 30.V.1930 р.

"Коли тут один із промовців почав говорити по-українськи, то з місця хтось заявив: "Говорите по-русски!" Коли я говорю по-українськи і тов.Карпеко /зав.обл.відділу освіти, -В.Ч./, то він припускав /? -В.Ч./ це, але щоб хтось у залі та висловлювався по-українськи, то отой громадянин не міг уже цього стерпіти і навіть покинув залю" 91/.

І коли Скрипник далі в цій промові сказав: "Ні, прийміть нас такими, якими нас історія дала - з'нашкою

диктатурою, з нашою соціалістичною перебудовою країни, з нашою українізацією",

то з цих трьох настанов, згідно з соціальними законами мовного "буття", всесоюзний мовний колектив міг відважитися тільки на неприйняття українізації. Згадував Скрипник ще "свистопляску, що зняла одеська дрібна та середня буржуазія ... в зв'язку з українізацією одеської опери", говорив, що план українізації ВИШ-ів, ухвалений НКО ще 1928 р. "натрапив на надзвичайний опір, передусім з боку старої кваліфікованої професури", яка мала "в цьому підтримку навіть серед студентства", відзначав "опір у Донбасі, що йшов переважно від трудової інтелігенції", а також "інерцію, що є також серед робітничого активу" і ін. ^{92/}.

Багато зібрано фактів у статті Б.Коваленка "Пролетарська література ССРСР у боротьбі за ленінське національно-культурне будівництво", що була надрукована в ч. 3 за 1932 р. "Червоного Шляху" , у "Червоній Газеті" /виходила в Ростові над Доном/, у дописах з місць про опір українізації в РСФСР тощо.

Яскравий факт можу пригадати й я. У той час, як Скрипник поєднував українізацію з розвитком промисловости, соціалістичної перебудови, зокрема Дніпрельстану, отой імперський мовний колектив ніби свідомо, просто на глум з українського уряду, під трибуною, з якої говорив на відкритті Дніпрельстану голова того уряду В.Чубар, понаписував гасла тільки російською мовою, а на самій греблі величезними буквами красувався і залишився назавжди напис російською мовою - висловлення Леніна "Електрифікація - шлях до соціалізму". А та промисловість, що була побудована навколо Дніпрельстану /алюмінієвий комбінат тощо/ стала просто фортецею русифікації давніш ідилічного провінційного українського міста Запоріжжя.

Досить рано, можна сказати від самого навіть початку "націоналізації" й "коренізації" почалися виступи проти відповідних заходів республіканських урядів і в пресі. Показовий факт, що найбільше сигналізували про небезпеку "націоналі", які працювали не в своїх республіках і через те були фактично членами імперсько-російського мовного колективу.

Так, ще року 1923, гобто зразу після XII з'їзду ВКП/р/, один

з "катеринославців" - Е.Квірінг надрукував у "Червонім Шляху" ч. 4-5 за 1923 р. статтю "Круглий поворот чи розгортання попередньої роботи", а в тій статті висловив таку думку:

"Ми мусимо прагнути того, аби зберегти за українським юнацтвом можливість однаково засвоювати досвід обох культур. А це визначає, що кожний освічений українець мусить остільки ж добре володіти російською мовою, як і українською мовою".

У липні 1927 р. Зінов'єв подав до ЦК ВКП/б/ заяву, а в тій заяві написав, що в Україні провадиться така українізація, що в суті ... рівняється петлюризациї". Року 1928 в ч. 7 "Большевика", органу ЦК ВКП/б/ горезвісний Д. Лебідь опублікував статтю "Увага ідеологічному фронтові", а в тій статті доводив, що русифікація вже не загрозусь Україні, а через те головний удар треба скерувати на український націоналізм. Відомий "український" літературознавець, В. Коряк надрукував статтю "На літературном посту", де пише, що "боротьба в Україні з великодержавним шовінізмом зараз питання неактуальне" ^{93/}.

Року 1927 Ваганян видав книжку "Про національну культуру", а в ній обстоював теорію боротьби двох культур. Року 1929 в "Вестнику Комакадеміи" ,ч. 31 Діманштайн надрукував статтю "Проблеми національної культури й культурного будівництва в національних республіках", а в ній "місцеві націоналізми" проголосив правими ухилами, а про великодержавний російський шовінізм навіть не згадав. По-москву, - писав Діманштайн, - наше свідоме втручання /в національно-культурне будівництво, - В.Ч./ повинно передусім звестись до одного моменту, а саме - до боротьби з правим ухилом у національній політиці ^{94/} . Крім того, він доводив, що розвиток національних культур суперечить спрямованості до створення єдиного суспільства майбутнього. Критично оцінював "національне будівництво" ще Ю. Ларін, але про нього мова буде далі.

Звичайно, писали проти національного будівництва й росіяни. Року 1928 в тбіліській газеті "Заря Востока" у статті "Про праву безпеку, націоналізм і наші завдання" Попон теж ототожнив "націоналістичний ухил" з правим ухилом, тобто кинув на старання поведених націй стати на ноги найнебезпечнішу для тодішньо-

го етапу "соціалістичного будівництва" тинь. Обізвалися й два відомі російські письменники М. Горький та Ф.Гладков. Горький поставився негативно до розвитку української літературної мови і не дав згоди Книгоспілці /у листі до О.Слісаренка з 7.V. 1926 р./ на переклад його творів українською мовою.

"Мені здається, - писав Горький, - що переклад цієї повісти українським наріччям теж непотрібний. Мене дуже дивує той факт, що люди, поставивши перед собою ту саму мету, не тільки стверджують відмінність наріччів - прагнуть зробити нарічче мовою, - а ще й пригноблюють тих великоросів, до опинились меншістю на території даного наріччя" 95/.

А.Ф. Гладков сказав так:

"Навіщо відроджувати допетровську добу, навіщо гальванізувати українську мову, що припала вже пиллом? Все це тільки гальмує розвиток соціалістичного будівництва" 96/.

Навіть сам Сталін вважав за потрібне вмішатися в українське "національне будівництво" . У зв'язку з діяльністю наркома освіти О. Шумського та полемічними виступами письменника М.Хвицького, він написав листа - 26.IV.1926 р. - до секретаря ЦК КП/б/У Л. Кагановича, а в тому листі писав так:

"Не можна примусити російські робітничі маси відмовитися від російської мови й російської культури та визнати своєю мовою і своєю культурою українську" 97/.

Нарешті року 1929 Всесоюзний Комісаріят РСІ вислав в Україну спеціальну комісію на чолі з вірменином Азатяном для обстеження стану українзації. Ця комісія вдарила вже по найактивнішому українзаторові й борцеві за "національне будівництво" в ССРСР взагалі М. Скрипникові. Знов таки з імперського погляду це дуже промовистий факт. "Націонал", що писав неправильною російською мовою, як це видно з тексту його доповіді, став на оборону "великої російської нації та російської мови" /вислови з доповіді Азатяна/.

Ця комісія запропонувала переглянути постанову пленуму ЦК КП/б/У з квітня 1925 року про те,

"щоб уся робітничка кляса без огляду на різницю мов оволоділа українською мовою і взяла активну участь в соціалістичному будівництві української національної громадськості".

Вона ж таки, як уже згадувано, зажадала дезукраїнізувати Сталінський гірничий інститут, а самого М.Скрипника назвала "типовим і послідовним заступником цього напрямку /націоналістичного ухилу, - В.Ч./^{98/}. З цієї пропозиції видно, що вона має якийсь зв'язок з листом Сталіна до Кагановича.

Усі згадані виступи проти національної політики партійна верхівка засуджувала: теорію боротьби двох культур - на XII з'їзді, у виступах М.Скрипника, у книзі С.Гірчака, виступ Ларіна й Ваганяна - засудив Л. Каганович як секретар ЦК КП/б/У" якби партія, замість ленінської путі, пішла шляхом Ларіна, Ваганяна, то вона зірвала б здійснення національної політики, що з нею нерозривно пов'язані інтереси соціалістичного будівництва та зміцнення советської влади на Україні і по всьому Союзі "Два роки", в-во "Пролетар", 1927 р.^{99/}. Горького примусили були приїхати до Харкова і "каятись", ба навіть комісію Азатяна українські більшовики зустріли неприхованим глузуванням, як це видно з стенограми засідання II конференції КП/б/У 13.IV.1929 р.^{100/}. Але це останнє - це вже був либонь ... сміх на кутні, бо незабаром - хоч ще 2 - 3 роки великодержавний шовінізм теоретично був головною небезпекою - сама партія за допомогою ГПУ почала громити й фізично винищувати діячів національних культур у таких процесах, як процес СВУ на Україні /1929-30 рр./, як нищення "нацдеміщини" в Білорусії. Тим часом - ні одного "великодержавника" не було покарано. Правда, М.Скрипник у своїй промові "Про одне непорозуміння" /1929 р./ згадує про групу великодержавних шкідників, та цю справу змонтовано так штучно, що ніякого процесу не вийшло.

Якже аналізувати тільки теоретичну "полеміку" між партійними постановами щодо національно-мовної політики і щойно згаданими опозиційними виступами Д.Лебеда, Ваганяна, Діманштейна, Попова, Рохкіна, Ларіна й інших, то треба прямо сказати, що і з погляду наукового, і з погляду советської дійсності була права не "генеральна лінія партії", а "опозиціонери". Справді бо: якщо Д.Ле-

бедь, Ваганян, Рохкін говорили про боротьбу між культурами й мовами, то це з наукового /лінгвістичного/ погляду цілком вірно, згідно з тими теоретичними положеннями, що їх я навів у "Вступі", і друге: перемагати в цій советській політиці повинна була не яка інша, а тільки російська мова, як мова тих верств людности, що була панівною в єдиній, об'єднаній у вигляді СРСР державі. На думку централістів у єдиній державі і в єдиному мовному колективі могла бути тільки одна загальноживана мова, а в даному разі на таку мову протегувалася тільки російська. Тимто вся "націоналізація" була справді офіційно-примусова. Партія хотіла примусити свою "основну опору" включитися у будівництво національних культур, тим часом як дійсність примувала навіть "націоналів" асимілюватися, вивчати російську мову без якої просто не можна було робити партійну чи якусь іншу кар'єру. Через те твердження Ленінове про те, що він і соціал-демократи /більшовики/ проти "елементів примусовості" у вивчанні не росіян російської мови було неправдою, бо коли він далі сказав, що "ті, хто за умовами свого життя й праці потребуватимуть знання російської мови, навчаться її й без палиці", то це він мимоволі відзначив наймогутнішу, просто неспорну примусовість - соціяльну, ту примусовість, що, наприклад, у США /а це він теж відзначив, як "позитивне, прогресивне" явище/ "перемелює" різні національності, зливає в одну. Значно правильніше розумів це М.Скрипник, коли говорив у своєму виступі на засіданні катедри національного питання УІІЛ - "До теоретичних засад освітлення асиміляційних процесів" :

"Але як ми беремо асиміляцію як соціально-політичне явище, то ми мусимо визнати, що добровільність асиміляції буде лише тоді, коли для громадянина соціально-політичний вибір можливий. Бо якщо умови зовсім об'єктивні примушують його до асиміляції, то не можна говорити про можливість вибору й добровільність " 101/.

Імперсько-російська перемога з теорії і практики

Та імперська російськомовна стихія, що виявляла себе впродовж усього "націоналізаційного" періоду саботажами, протестами, виступами в пресі тощо, наприкінці 20-х років та на початку 30-х опанувала справді, як стихія океану береги й острівці "генеральної лінії" у національному питанні. Тепер уже самі партійні й державні діячі заговорили так, як передніше писали "опозиціонери".

У Білорусії ще 1929 р., на XII з'їзді КП/б/Б "місцевий націоналізм" /"нацдемівщину"/ визнано за головну небезпеку і хоч після XVI з'їзду ВКП/б/, 1930 р., знов підтверджено було у все-союзному масштабі, що головна небезпека - таки російський великодержавний шовінізм і цим ніби скасовано білоруську постанову, та практично вже не було повороту до попереднього лібералізму. Це ж 1929/30 роками винищено на Україні через роблений процес СВУ і поза ним найкращі творчі сили українського народу, як також нищено під проводом "боротьби з нацдемівщиною" і творчу білоруську інтелігенцію. А року 1934 на XVII з'їзді ВКП/б/ Сталін так сказав про становище на Україні:

"На Україні це зовсім недавно ухил до українського націоналізму не представляв головної небезпеки, та як перестали з ним боротись і дали йому розростатись до того, що він поєднався з інтервенціоналістами, цей ухил став головною небезпекою" 102/.

Цей "наступ" на національні культури й мови був поєднаний з "розгорнутим соціалістичним наступом", з колективізацією, і з нищенням "куркулів", і культурно-національне будівництво, як давніш під час громадянської війни, знов нібито стало тільки перешкодою у важливішій справі. І даремно в цих умовах такі, як М.Скрипник, пробували боронити національно-мовні справи, ув'язуючи їх із цим "соцбудівництвом", з класовими інтересами пролетаріату, бідняків та середняків /це останнє особливо в зв'язку з українізацією РСФСР/. Партійно-урядові чинники схилились тепер до того погляду, що всі національні рухи - це вияви буржуазно-капіталістичних сил, і ліквідацію українізації наприкінці 1932 року в таємному наказі за підписом Сталіна /як генерального се-

кретаря партії/ й Молотова /як голови уряду/ вмотивовано тим, що їй нібито /бо це не відповідало дійсності! - В.Ч./ використовували для своїх класових цілей куркулі.

У зв'язку з цим "новим курсом" 24 січня 1933 року ЦК ВКП/б/ спеціально розглянув роботу української партійної організації і послав на Україну свого секретаря П. Постишева, що став там на декілька років фактичним керівником усієї політики /хоч першим секретарем залишався Косіор/. Постишев у своїй промові на пленумі ЦК КП/б/У в червні 1933 року.

"вкрив" ... націоналістичні помилки, перекручення на фронті будівництва української советської культури", "зокрема він дав широко розгорнуту критику націоналістичних помилок тов. М.Скрипника, яких він наробив і в питаннях теорії, і в питаннях практичної роботи органів народної освіти".

Цю цитату я взяв з передмови до книжки тодішнього завідувача Культпроду ЦК КП/б/У А. Хвилі "Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті" /ДВОУ, 1933 р./. Уже самий заголовок цієї книжки виразно каже про "новий курс" у національній політиці. А в тій же передмові сказано ще й так:

"Бо за спиною тов.М.Скрипника, використовуючи його націоналістичні помилки, збочення, стояли різні шпигуни, українські фашисти ... що готували на Україні фашистський переворот".

Звичайно, ніякого перевороту ніхто не готував, це було тільки прикриття для нового русифікаційного курсу Москви. Аналогічний натиск зроблено й по всіх інших національних республіках, за винятком, либонь, тільки Грузії та Вірменії, що жили під особливою протекцією Сталіна та його вірменських товаришів. У цій новій ситуації урядові й партійні чинники почали всяко підносити вагу російського народу й російської мови як "видих", "старших" серед усіх народів та мов СРСР. На XIV з'їзді КП/б/У у червні 1938 року в резолюції підкреслено таке:

"XVI з'їзд КП/б/У з особливою силою підкреслює необхідність ліквідувати наслідки ворожого шкідництва у викладанні російської мови в неповних середніх школах, а також ВИШ-ах. Буржуазні націоналісти, троцькісти й бухалінці /до чого це? - Що троцькісти й бухалінці мали спільного з українськими націоналістам

-В.Ч./ ішли на всякі мерзотності й підлості, щоб вигнати велику російську мову з наших шкіл і ВИШ-ів. Зусилля троцькістів, бухарінців і буржуазних націоналістів були спрямовані на відрив українського народу від братньої дружби з великим російським народом, на відрив Радянської України від Союзу Радянських Соціалістичних Республік і відновлення капіталістичного рабства" 103/.

А секретар ЦК КП/б/У М. Хрущов на цьому з'їзді сказав іще таке:

"В багатьох українських школах вивчали німецьку, французьку, польську /? - В.Ч./ й інші мови, але тільки не російську /?- В.Ч./ . Вороги всіма способами відривали культуру українського народу від російської культури. В Києві, наприклад, не було ні одної газети російською мовою. Тепер виходить республіканська газета орган ЦК КП/б/У "Советская Украина" 104/.

Російські газети виходили вже не тільки в Києві. Негайно після прибуття в Україну Постишева по всіх більших містах України стали виходити російські газети. Я був свідком, як сприйняло "партійне болото" дезукраїнізацію "Луганської Правди" /в 1933 р./ . Коли в нашому Педагогічному інституті одержали перше російське число цієї газети, викладачка, на прізвисько, якщо не помиляюсь, Крутікова, захоплена згукнула: "Оце я розумію!... Оце газета! ..." /Звичайно, вона це казала російською мовою/. Тоді ж таки негайно почали дезукраїнізувати міські школи, творити в педагогічних інститутах російські відділи, та й взагалі викладання переводити на російську мову. Університети та високі школи почали видавати свої "записки" російською мовою. Це саме сталося трохи пізніше і з виданнями Академії Наук УРСР.

Коли 1939 р. СРСР окупував Західню Україну, там русифікацію почато з неприхованим цинізмом, а для цього відкривано спеціальні учительські інститути для готування викладачів російської мови, діловодство в державних установах проваджено російською мовою.

А який "яскравий" факт ліквідації українзації в РСФСР!

Це була абсолютна заборона не тільки українзації, а й "стихійного" мововжитку української мови на всій величезній території РСФСР, з її вісьми мільйонами українців, що в таких краях, як Кубань, Таганріжчина, Дінщина, південні частини Курщини й Вороніж-

чини, Далекий Схід тощо, живуть компактними масами, як етнічна більшість в межах території РСФСР. Цим наказом були скасовані не тільки здобутки советської українізації, розпочатої приблизно з середини 20-х років, а й ранніх здобутків, ще з часів революції 1917 р. /школи, театральні групи, бібліотеки, клуби тощо/. Заборонено навіть називати цих українців українцями, а їхню мову українською. Коли в середині 30-х років я був на діалектологічній конференції, що її організувала Всесоюзна академія наук у Ростові над Доном, то був свідком просто таки нечуваного в цивілізованому світі факту. Доцент Краснодарського педагогічного інституту Б. мав робити доповідь про говори цього краю. Але серед керівників конференції виникло питання, як ці говори називати: російськими вони не були, а українськими називати заборонено. Тоді звернулись до обкому партії, і там просто порадили викреслити цю доповідь з денного порядку. Так Академія Наук і вчинила. До цих країв не можна було передплачувати українських газет, видаваних в УССР /наприклад, газети "Комуніст"/. Українські книжки в Краснодарській публічній бібліотеці ім. А. Пушкіна передано до відділу чужоземної літератури, де були німецькі, французькі й англійські книжки. А відбувалося все, як звичайно в ССРСР, в атмосфері терору, арештів, заслань тощо.

Після другої світової війни російську мову зроблено в ССРСР вже знаряддям світової імперіалістичної експансії. Теоретично це уґрунтував не Сталін, а ... М. Хрущов. Ще 1938 року на XIV з'їзді КП/б/У він сказав так:

"Товариші! Тепер усі народи вивчають російську мову, тому що російські робітники, в першу чергу робітники Пітера, робітники Москви піднесли прапор повстання. Російські робітники показали приклад робітникам і селянам усього світу, як треба боротись, як треба розправлятись із своїми ворогами і як треба завойовувати свою свободу. Товариші! Їльшовики вивчали німецьку мову для того, щоб в оригіналі вивчати вчення Маркса. Вчення Маркса-Енгельса розвинуте далі вченням Леніна-Сталіна російською мовою ... Тому, товариші, народи всіх країн вивчають і вивчатимуть російську мову для того, щоб вивчати ленінізм, сталінізм і навчитись перемагати своїх ворогів" 105/.

І російську мову примусово накинута не тільки новоприєднаним балтійським народам, а й Західній Україні 106/ та Західній

Білорусії, тим народам, що опинились у ролі держав-сателітів - Польщі, Чехословаччині, Угорщині, Болгарії, Албанії, Румунії. Л. Льора у своїй книжці "Сталін, мовознавство й російський імперіалізм" наводить свідчення з "Le Monde" за 14.XII.1950 р. такого змісту: "У всіх країнах-сателітах навчання російської мови обов'язкове", її вивчають "робітники, науковці, артисти й старшини армії" 107/.

Л. Льора оцінює це як "політику русифікації" /такий заголовок має в книжці один розділ/, як "русифікаційний фанатизм" 108/, що зробив навіть "лінгвістику знаряддям російського імперіалізму /це також заголовок одного розділу/.

"Якщо перед останньою війною, - пише Льора, - дехто ще говорив про імперіалізм "червоний" або "пролетарський" ... з огляду на інтернаціональну фразеологію більшовиків, то тепер Кремль відкинув цю фразеологію, скинув маску і став на шлях необмеженої імперіалістичної русифікації" 109/.

З наведених фактів уже можна скласти уявлення про зовнішньо-лінгвістичну мовну політику російського більшовизму на цьому етапі. Вона імперіалістично скерована на вивіщення російської мови не тільки над мовами інших народів ССРСР, а й на поширення її в світовому масштабі. І навпаки - національні мови інших народів ССРСР, безперечно, засуджені на винищення чи то разом з їх носіями /маю на увазі факти народобивства - волзьких німців, калмиків, кримських татар, черкесів і інш./, чи то через асиміляцію народів. Це останнє гарантують два рішальні для мови чинники - дедалі більша централізація громадського життя і політичний терор згори. Але на цьому етапі більшовицька мовна політика вже не обмежується тільки зовнішньолінгвістичним втручанням. Вона скерована також на внутрішньолінгвістичне втручання, з негативною для національних мов тенденцією. У цьому напрямі більшовики пішли безмірно далі за спроби царського уряду накидати, наприклад, українській мові "ярижний" правопис та не допускати до неї новотворів /наказ Головної управи в справах друку 1881 року/. Ця більшовицька мовна політика - просто безпрецедентне в історії мов усього світу явище, нечуване досі й незнане в практиці внутрішньолінгвістичної мовної політики, до того

це й здійснюване просто з цинічною настирливістю, всупереч не тільки дореволюційним теоретичним працям Леніна та Сталіна, а й пізнішим партійним постановам у справі національно-мовної політики. Здійснювана поліційною силою, ця політика не зважає й на будь-які мовні закони /див. "Вступ" до цієї праці/, а через те й наражає свої об'єкти - національні мови на жаргонізацію й загибель.

Основна вимога цієї політики - зближення з "мовою Леніна, Сталіна," з "мовою Жовтня", з мовою великого російського народу. Вимога ця застосована до всіх досяжних для більшовицької мовної політики мов /отже, не тільки СРСР/, незалежно від ступеня генетичного з російською мовою споріднення, ба навіть взагалі з нею неспоріднених, як от тюркські, кавказькі /деякий виняток у цій політиці - грузинська й вірменська/ чи азійсько-монгольські 110/.

Хронологічно першим цей удар упав на українську та білоруську мови.

Постішев, прибувши на Україну, насамперед викрив, що "особливо велику шкідницьку роботу провели українські націоналісти на мовному фронті, намагаючись відірвати розвиток української мови від мови російської" 111/. Такий самий "злочин" виявлено й у Білорусії. У постанові Совету народних комісарів ВРСР з 28 серпня 1933 р., серед інших шкідництв, що їх начебто нарobili "нацдеми" в білоруській літературній мові, фігурує й "роблений бар'єр між білоруською і російською мовами" 112/.

Такі самі обвинувачення впродовж усіх пізніших років аж до наших днів сипалися на мовних діячів усіх національних мов СРСР, як це засвідчив, між іншим, для тюркських мов останній мовознавчий з'їзд Туркменії, що відбувся у жовтні 1954 року.

Якщо говорити про деталі політики зближення з російською мовою, то вони зачепили всі складники будови мов, незалежно від їхньої граматичної структури, близької чи далекої від російської мови. Але насамперед тут звернено увагу на лексичний склад мов. Сумнозвісний для України А.Хвиля /Мусульбас/, що здійснював вказівки Постішева, у своїй книжці "Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті", вдарив по неологізмах /науково-

технічній термінології/, архаїзмах, орієнтації на польську лексику. Та найбільший злочин був у тому, що їх "класово-ворожі елементи ... поставили собі за завдання вилучити ряд слів, що потрапили з російської до української мови, а так само вилучити з української мови слова, спільні в українській та російській мові", як також виганяли "загальновідомі слова, вживані в усьому Радянському Союзі" /російські, - В.Ч./ ¹¹³/ . Цілком те саме інкриміновано й білоруським націонал-демократам.

У тюркських мовах наказували викидати сторіччями вживані арабські, перські й старі тюркські /джагатайські/ слова, замінюючи їх російськими. На першому туркменському мовознавчому з'їзді, пригадую /у ньому я приймав участь/, заступник Азербайджану спробував був боронити слово "шура", мотивуючи тим, що слово "совет" - не інтернаціоналізм /тоді ще русифікацію мотивували інтернаціоналізмом/, бо в українській мові вживають слово "рада". Але цим він не переконав, і газету "Шуралар Туркменістани" стали після того з'їзду називати "Совет Туркменістани" /"Советська Туркменія"/.

У наслідок такого натиску Українська Академія Наук склала була такого російсько-українського словника, що його навіть похлихий П.Тичина, на запитання С.Косіора, назвав "російсько-російським". А як перед більшовиками тоді ще стояло нездійснене завдання завоювання Зідньої України, то цей словник і був забракований, а натомість Академії доручено скласти новий словник з реальнішим українським лексиконом.

Як я з'ясував у "Вступі", лексичні запозички приціплюються в мові найлегше, але тільки тоді, коли вони приходять на порожні місця. Тут же влада силоміць накидала російські слова замість наявних у мові національних слів, і в цьому були й є труднощі національних мов.

Ще гірше з накиданням морфологічних, синтаксичних та фонетичних явищ. Якщо в українській та білоруській мовах тут нераз ішлося про явища досить близькі, іноді навіть діалектно-наявні в цих мовах /напр., в українській мові форма давального відмінку на -у- "брату", замість "братові", у білоруській форма місцевого відмінку "на шляхах", замість "шляхох"/, то в неслов'янських

мовах справа доходить до абсурду, коли, наприклад, у північно-кавказьких мовах запроваджувано російські без зміни їхньої граматичної форми. Яскраву характеристику цієї політики можна знайти в статті північнокавказького комуніста Ахмеда Плюхняєва ще з того часу ^{114/}, коли національні діячі могли ще сяк-так боротися проти наступу великодержавного шовінізму.

"У національних областях прихильники прищеплювання в даній національній мові чужомовних термінів, за єдине джерело створення нової національної термінології вважають російську мову, забуваючи цілком про міжнародну термінологію. На практиці вони переносять до національної мови російські слова, не змінюючи їхньої форми, навіть відмінкових, родових та інших закінчень, а міжнародні терміни в формі російської мови без ніякого пристосування до граматичних та інших особливостей даної національної мови" ^{115/}.

Але вже року 1933 в тому ж журналі "Революция и горец" ч.6-7, виступив Г.Сердюченко з такою статтею: "Решительно разгромить нацдемовскую контрреволюцию в языковом вопросе".

Яскравий факт більшовицької русифікаційно-мовної практики в граматичному плані серед малих фінських народів трапився мені нещодавно: У ч. 4 української "Літературної Газети" /Київ/ з 27.1.1955 року подано репродукцію обкладинки збірника українських письменників у перекладі мордовською мовою, і назва збірника на цій обкладинці виглядає так: "Украинский стихт и рассказ". Тут не тільки російські слова, аж до сполучника "и" включно, а й форма прикметника "украинский", і морфологічний склад слова "расскаст". /з двома С; Т наприкінці - мордовська афікс множини/. Мордовська мова має своє оформлення прикметника: замість "украинский" правильно було б "украинань", тож яке це безглуздя - накидати силоміць чужу форму? Ясно, що мова цього не може прийняти /як форми поєднаної з граматичною категорією/, але це призводить до руйнування граматичної системи цієї мови, що, видима річ і потрібне русифікаторам ^{116/}.

У фонетиці можна згадати хоч би факт накидання туркменам звука - Ц, якого в їхній мові немає /див. далі/.

Ще даліше пішов російський культурно-мовний імперіялізм у царині письма /графіки/. Якщо в українській і білоруській пра-

вопісних системах більшовики обмежились тільки деякими ворожими змінами /напр., викинуто з ужитку українське Г/, то в не слов'янських народів /знов таки за винятком грузинського й вірменського/ вони не зупинились навіть перед тим, щоб знищити те, що самі з таким галасом запровадили були, - "альфавит Жовтня", латинку. Натомість накинута всім тим народам ССРСР, що її вживали, російську "ярижну" графіку. Ба більше: її накинута й формально незалежному народові - Монгольській Народній Республіці /Зовнішня Монголія/.

І все це зроблено під знаком якоїсь нібито добровільности, що це, мовляв, самі народи так захотіли. Ось як цинічно пояснено перехід від латинки до російської "ярижки" в "БСЭ" 1947 р. "Союз Советских Социалистических Республик", стаття Б. Гранде "Мови народів ССРСР":

"Проте латинізовані абетки, що свого часу відіграли позитивну роль як знаряддя масової ліквідації неписьменности, згодом стали недостатні для дальшого могутнього розвитку мов ССРСР. У всіх народів ССРСР сильне прагнення вивчати російську мову і читати оригінальні твори Леніна й Сталіна та класиків російського красномов'я; у всіх республіканських школах російської мови навчають, починаючи з другої класи, як другої мови після рідної; народи ССРСР прагнуть оволодіти передовою російською культурою; нарешті мови ССРСР збагачені значною кількістю слів, засвоєних з російської мови або за посередництвом російської. За таких обставин багато доцільніше мати одну абеткову основу для обох мов - рідної і російської, аніж користуватися двома різними абетковими основами, бо всякий письменний, знаючи одну абетку, зуміє читати обома мовами - рідною й російською - без витрати часу й сили на додаткове навчання. Ці обставини й викликали новий рух? /? - В. Ч. / за заміну латинських абеток новими на основі російської" 117/.

Бо хто створив оті "обставини" для пізнішої русифікації абеток, як не та ж таки "всесоюзна влада", що стала остаточно виразницею російсько-імперської суспільної стихії?!

Вперше накинута російську графіку кабардинцям /1935 р./, а від року 1937 починаючи, накинута її й іншим народам, при чому в русифікації графіки в Азербайджані /1939 р./ відіграло роль намагання відгородити цей тюркський народ від Туреччини, що теж латинізувала своє письмо.

А до якого абсурду доходять русифікаційні вимоги щодо абеток, побудованих на російській графіці, це можна зрозуміти на матеріалі статті відомого погромника північно-кавказьких мов Г.Сердюченка "Нагальні завдання мовознавства", надрукованої у "Правді" ч. 315 з 11 листопада 1949 року. Сердюченко підходить до справи ще простіше: він про "користь" від латинки вже не згадує, а прямо пише: "Замість архаїчних абеток запроваджено російську графіку". А за "нагальне завдання у мовознавстві" він вважає потребу боротися із "спробами вносити в російську абетку "необґрунтовані зміни". До таких "необґрунтованих змін" він відносить запроваджені в казахській, уйгурській, бурятській, азербайджанській і деяких інших абетках латинських знаків h, j /Йот/. А тим часом ці зміни дуже обґрунтовані: російська графіка не має засобів для розрізнення проризного Г й фрикативного Г, а ці звуки в згаданих мовах мають фонематичні функції /як також і в українській мові "гніт" - тиск і гніт" - рос. фитиль/. Йот так само дуже потрібний, бо російські Я, Ю, Е порушують фонетичний принцип правопису /через те свого часу український діяч М.Драгоманов спробував був викинути цю застарілу "історичну" недосконалість графічної системи і вживати натомість йота; на жаль, ця реформа не прищепилась в українській графіці так, як, наприклад, у сербській/. Далі Сердюченко нарікає на те, що "націонали" викинули російські букви Ы та Щ і пишуть, мовляв, "общество", "Шчедрин", "Шчорс". Ця буква теж порушує фонетичний принцип, бо позначає два звуки, тому її це раніш викинули білоруси.

Про таке нове в деталях насильство над національними мовами свідчить і другий мовознавчий з "Ізд Туркменії, що про нього я вже згадував на основі статті д-ра Г.А. фон Стакельберга, надрукованої в Бюлетені Інституту для вивчення ССРСР ч. I за 1955 р. На цьому з "Ізді теж стояло питання про запровадження російських знаків: Я, Е, Ю, Ш, Ц, ь, Ь. Доповідач у своїй мотивації керувався міркуваннями Г. Сердюченка.

Такі перманентні удосконалення національних абеток тримають національні правописи постійно, як слушно це зауважує др.фон Стакельберг, у стані хаосу, а це теж, очевидячки, потрібне русифікаторам. І знов таки цю смиканину з національними абетками

роблять у той час, як російську реформу правопису, запроєктовану ще 1931 року /тоді її розглядав совнарком РСФСР/, не допускають до здійснення.

Багато ще було б можна сказати на цю тему, але думаю, що й сказаного досить для того, щоб стала ясна брутальна імперіалістична тенденція усіх цих реформ.

Кінцеві висновки

Не зважаючи на будь-що-будь значні зусилля, як про це свідчать теоретичні проєкти й правничі заходи застосовані в масштабах величезної держави з її понад 200 мов, більшовики не змогли розв'язати національно-мовних проблем у своїй імперії. Тим більше не спромоглись вони скрувати процеси ці в якесь нове супроти відомих з історії річиче, в річиче "соціалістичного розвитку націй і мов", щоб дати зразок для всього світу, як про це не раз писали й говорили.

Тим то цілком не відповідає дійсності те, що писав один з найактивніших практиків "національно-мовного будівництва" в СРСР - М. Скрипник, протиставляючи "капіталістичній дорожечі" між націями "пролетарську" між ними "співпрацю". Цілком інакше розвивається нація за доби пролетаріату, - писав він у ст. "До теоретичних засад освітлення асиміляційних процесів". "Пролетарська революція відкрила нові шляхи для самовизначення, без протиставлення іншим національностям, а через співпрацю націй в єдиній державі - СРСР" 118/.

Цю свою формулу М. Скрипник заперечив сам своїм самогубством, як це сталося й з багатьма іншими більшовиками - "націоналами", що думали так, як він.

Що ж фактично відбувалося в СРСР за той історичний період, що про нього в цій праці була мова?

Мови народів ССРСР а/ або розвивалися досить нормально тоді, як більшовики до деякої міри децентралізували були державу, б/ або почали нидіти чи й просто були нищені разом з їх носіями - народами.

З історичного погляду це справжня поразка більшовизму, що став фактично жертвою своєї єдиної держави - ССРСР. Інакше сказати, це одна з поразок, бо таких самих поразок зазнали вони й у інших проблемах, наприклад, у проблемі розкріпачення людини, - ідеалу, що за нього боролись цілі покоління постуновців і революціонерів.

Дуже цікаво тут відзначити, що ці мої висновки цілком збігаються з думками проф. Владаса Станки. Я маю на увазі скорочений виклад статті проф. Станки, надрукований у газеті "Сучасна Україна" під заголовком "Російська імперія очима литовця".^{119/}

"Велика російська революція змела династію і обернула в попіл старі інституції, - пише проф. В. Станка. Але Росія залишилась великою і "неподільною". Деспотія за малий час знову опанувала все. Те, що сталося в Росії від Жовтня 1917 року, - це не перемога революції над державою, а навпаки - перемога держави над революцією. Історична суть сталінізму лежить у тому, що комуністи стали невільниками держави, що зробила комуністів знаряддям своєї деспотії. Зростання радянської сили не має нічого "спільного з соціалізмом", - це російський імперіялізм зростає на силі".

В останньому розділі цієї праці була мова про те, з яким цинізмом діє тепер цей більшовицький імперіялізм у царині мовної політики. І з цієї політики для поневолених мов ССРСР може бути тільки такий висновок: вони зможуть зберегтися тільки в тому разі, якщо будуть відгороджені від російської мови справжніми державними кордонами /тобто в незалежних державах народів/.

І другий висновок, уже для всіх народів світу: якщо більшовики приєднають їх до "Всесвітньої Советської Республіки Праці" /з постанови XII з'їзду ВКП/б/, то напевно принесуть їм і русифікацію, і загибель.

Бібліографічний показник

- 1/ "О различии организмовъ человеческого языка" /рос.переклад/, стор. 21.
- 2/ Н. Вандрісс. Язык /рос.переклад/, стор. 259.
- 3/ Ferdinand de Sossure. Grundfragen der Allgemeinen Sprachwissenschaft, Berlin und Leipzig, 1931, стор. 83 /німецький переклад/.
- 4/ Українська Вільна Академія Наук, Науковий збірник № I, Нью-Йорк, 1952 р. стор. 124-125.
- 5/ На VII всеросійській конференції РСДРП/б/ 29 квітня 1917 року Ленін, відповідаючи П"ятакову, сказав таке: "Ми бачимо тут низку софізмів, що призводять до відмови від марксизму ... Якщо Фінляндія, якщо Польща, Україна відокремляться від Росії, у цьому нічого лихого нема. Що тут лихого? Хто це скаже, той шовініст. Треба збожеволити, щоб продовжувати політику царя Миколи". Сочинения, т. XX, изд. второе, 1927 р. , стор. 277.
- 6/ Подаю за Леніном - Н. Ленін /В.Ульянов/. Избранные статьи по национальному вопросу. Изд.второе.Госиздат, 1929 р. , стор. 114.
- 7/ Теж видання, стор. 110.
- 8/ Згадуваний збірник Леніна, стор. 103.
- 9/ Те саме видання, стор. 117.
- 10/ Н.Ленін /В.Ульянов/. Избранные статьи по национальному вопросу, изд. второе. Госиздат. 1925 р. , стор. 5.
- 11/ Там же, стор. 156.
- 12/ Там же, стор. 214.
- 13/ Згадуваний збірник статей Леніна, стор. 214-215.
- 14/ "Просвещение", ч. 3-5 за 1913 р.
- 15/ М. Скрипник. Статті й промови, т. II, ч. II, ДВОУ, 1931.
- 16/ Є.Гірчак. Борьба на два фронта", Госиздат, Ленинград-Москва, 1930 р. і С.Ваганян. О национальной культуре, ГИЗ, 1927 р.

- 17/ В. Шахрай. "До хвилі" .1919 /рукопис/. "Де кілька завваг до цього рукопису".
- 18/ Там же.
- 19/ Та сама книга, стор. 96.
- 20/ Промова на VIII з'їзді РКП/б/. Избр.статті, стор.161.
- 21/ "Искра", №. 33, I/II, 1903 р. Сочинения, т.V, стор.338.
- 22/ В.Ульянов./Н.Ленин/. Избранные статьи по нац.вопросу, Гос.изд, стор. 6.
- 23/ Там же, стор. 32.
- 24/ Там же, стор. 81.
- 25/ Там же, стор. 80.
- 26/ Теж видання, стор. 82.
- 27/ "Пролетарська Правда", 18.III.1914 р. № .14.
- 28/ Там же, стор. 15.
- 29/ Там же, стор. 15.
- 30/ Там же, стор. 16.
- 31/ "Избранные статьи", стор. 68.
- 32/ Там же, стор. 63.
- 33/ В.Ленін. "Соціалістична революція і самовизначення націй".
- 34/ "Избранные статьи", стор. 168.
- 35/ Там же, стор. 169.
- 36/ И.Сталин. Вопросы Ленинизма, изд. II, ОГИЗ 1947, стор.45
- 37/ Подаю за Леніном - Избранные статьи по национальному вопросу, стор. 339.
- 38/ Там же, стор. 5.
- 39/ Избранные статьи, стор. 19.
- 40/ Теж видання, стор. 40.

- 41/ Там же, стор. 38.
- 42/ За кн. "До хвилі", стор. 38.
- 43/ Там же, стор. 28.
- 44/ Избр. статьи, стор. 53.
- 45/ Там же, стор. 172.
- 46/ И.Сталин. Марксизм и национально-колониальный вопрос, стор. 214.
- 47/ Там же, стор. 49.
- 48/ И.Сталин. Марксизм и национально-колониальный вопрос", Партиздат ЦК ВКП/б/, 1935, стор. 192.
- 49/ Там же, стор. 158.
- 50/ И.Сталин. Марксизм и национально-колониальный вопрос, Партиздат ЦК КП/б/у, 1935, стор. 197.
- 51/ И.Сталин. Марксизм и вопросы языкознания. Москва, 1950, стор. 60.
- 52/ И.Сталин. Марксизм и вопросы языкознания, 1950, стор. 111-112.
- 53/ И.Сталин. Марксизм и вопросы языкознания, 1950, стор. 28.
- 54/ Там же, стор. 40.
- 55/ Науковий збірник ч. I, УБАН, Нью-Йорк, 1952 р., стор. 123
"Цей варіант у зовнішньолінгвістичному плані призводить до боротьби між мовними одиницями, і в цій боротьбі одна одиниця кінець-кінцем перемагає, а друга зникає" .
- 56/ Подаю за працею Е.Гірчака. На два фронти в боротьбі з націоналізмом. ГИЗ. Москва-Ленинград, 1930 р., стор. 19.
- 57/ В.Шахрай, С.Мазлах. Цит. твір, стор. 24.
- 58/ Там же, стор. 37.
- 59/ Там же, стор. 50.
- 60/ В.Винниченко. "Між двох сил", драма на 4 дії. Київ-Відень, 1919 р.

- 61/ Там же, стор. 84-85.
- 62/ Там же, стор. 73.
- 63/ Там же, стор. 104.
- 64/ Там же, стор. 69.
- 65/ Марксизм и национально-колониальный вопрос, Сборник статей и речей, Партиздат ЦК КП/б/У, 1935 р., стор. 59.
- 66/ "ВКП/б/ в резолюциях ..." ч. I, 1941 р. стор. 385, вид. 6.
- 67/ Марксизм и национально-колониальный вопрос, стор. 90.
- 68/ Марксизм и национально-колониальный вопрос, стор. 109.
- 69/ Там же, стор. 112.
- 70/ Статті й промови, стор. 12.
- 71/ Там же, стор. 12.
- 72/ Там же, стор. 13.
- 73/ "ВКП/б/ в резолюціях ..." ч. I, 6 вид. 1941, стор. 496.
- 74/ Сталин. Марксизм и национально-колониальный вопрос, ст. 213.
- 75/ Е.Гірчак. На два фронти ...
- 76/ "Критические заметки по национальному вопросу", стор. 89.
- 77/ "Просвещение", ч. 10-12.
- 78/ М.Скрипник. "Статті й промови", стор. 326.
- 79/ Е.Гірчак. На два фронти в боротьбе с национализмом, стор. 221.
- 80/ Там же, стор. 221.
- 81/ Статті й промови, стор. 363.
- 82/ О.Курило. Уваги до сучасної української літературної мови, Книгоспілка, 1925 р., стор. 1.
- 83/ "Статті й промови", стор. 107.
- 84/ Вже року 1919 на Україні були видані Правила Українського Правопису опрацьовані Шкільною Комісією МНД УНР Ред.

- 85/ Статті й промови, стор. 255.
- 86/ Там же, стор. 270-271.
- 87/ Там же, стор. 239.
- 88/ Статті й промови, стор. 232.
- 89/ Там же, стор. 343.
- 90/ Статті й промови, стор. 23.
- 91/ Там же, стор. 319.
- 92/ Статті й промови, стор. 364.
- 93/ М. Скрипник. Статті й промови, стор. 284.
- 94/ Е.Гірчак. На два фронти в боротьбі з націоналізмом, стор. 153.
- 95/ Подаю за працею Р.Смаль-Стоцького. Українська мова в Підсоветській Україні, Варшава, 1936 р., стор. 47.
- 96/ Там же, стор. 48.
- 97/ Марксизм и национально-колониальный вопрос, 1935 р., стор. 172.
- 98/ М.Скрипник. Статті й промови, стор. 233.
- 99/ Е.Гірчак. На два фронти .... стор. 48.
- 100/ М.Скрипник. Статті й промови, стор. 233.
- 101/ Статті й промови, стор. 139.
- 102/ М.Скрипник. Статті й промови, стор. 199-200.
- 103/ Подаю за кн. С.Николишина, Культурна політика більшовиків і український культурний процес, На чужині, 1947 р., стор. 69.
- 104/ Там же, стор. 70.
- 105/ Подаю за згаданю кн. С.Николишина, стор. 70.
- 106/ Фактом русифікації Зах.України вмотивовано після смерти Сталіна звільнення секретаря ЦК КП/б/У Мельнікова.

107/ Lucien Laurat. Staline, la linguistique et l'imperialisme russe, Paris, 1951.

108/ Там же, стор. 77.

109/ Там же, стор. 91.

110/ Імперіялістично-русифікаційна скерованість цієї політики не допускає до зближення між спорідненими мовами національних республік, що їх більшовики всіляко "роз"єднують". Наприклад білоруського діяча й мовознавця Лясіка обвинувачено в тому, що він їздив до Києва, щоб ознайомитися з досвідом творення української літературної мови. Та найпоказовіше це виглядає в "розмежуванні" тюркських мов ССРСР. Може покликатися на статтю д-ра Г.А. фон Стакельберга "Другий туркменський мовознавчий з'їзд та його значення", надруковану в Бюлетені Інституту для вивчення історії й культури ССРСР, англійською мовою, ч.І за січень 1955 р. Д-р Стакельберг, вивчивши праці з'їзду та використавши й інші інформації, сформулював, що, всупереч, здавалося б, цілком природній потребі, з огляду на близьку спорідненість, наприклад, узбецької, туркменської й азербайджанської мов, деякі проблеми цих мов розглядати спільно, питання цих трьох мов "розв'язувано в кожній з цих республік окремо, без уваги на досвід у тій чи тій із них". "Комуністичний уряд не допустив навіть на уніфікації абеток та правопису /стор.25/. А мета тут суто-політична - боротьба з пантюркізмом.

111/ А. Хвиля. Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті, ДВОУ, Харків, 1933 р., стор. 4.

112/ Подаю за працею Р.Смаль-Стоцького. Українська мова в Підсоветській Україні, Варшава, 1936 р., стор. 223.

113/ А.Хвиля. Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті, стор. 11.

114/ "Революция и горец", 1931, № 8.

115/ Р.Смаль-Стоцький, цитов. твір, стор. 240-241.

116/ І це виробляють з національними мовами в той час, як всіляко дбають про "чистоту" російської мови! Фактів тут можна

навести багато, але я згадаю тільки статтю Ф.Гладкова /того, що вороже поставився був до української літературної мови/ "Про культуру мови" /"Новый Мир", ч. 6 за 1953 р./ . Гладков, між іншим, відзначає, як мінус мововжитку, таке: "Треба відзначити, що й тепер, скрізь і всюди в російських книжках трапляються діалоги українською мовою. Цього дозволити не можна!" Або ще: "Одна письменниця російським колгоспникам вкладає в уста слова й вислови українські або примушує говорити південним жаргоном". /Приклад: "стерня"; це теж українське слово, - В.Ч./ . І робить висновок: "Російська мова така багата й виразиста, що вона не потребує зайвих запозик і заміни своїх слів чужими" /стор.235/. Отже, українські слова для російської мови - "чужі"! А от російські "рідні" навіть таким мовам, як тюркські.

117/ БСЗ, 1947 р., т. СССР, стор. 1630.

118/ М.Скрипник. Статті й промови, т.II, стор. 301.

119/ "Сучасна Україна", № 4, 20.11.1956.

